

אוניברסיטת בן-גוריון בנגב

הפקולטה למדעי הרוח והחברה

התוכנית לניהול ויישוב סכסוכים, המחלקה ללימודים רב תחומיים

אסטרטגיות התמודדות ותגובות רגשיות

בקרב בני נוער דתיים וחילוניים שנה לאחר השריפה בכרמל

חיבור זה מהווה חלק מהדרישות לקבלת התואר "מוסמך למדעי הרוח והחברה"

(M.A)

מאת: עידית גליקו

בהנחיית: ד"ר ארנה בראון-לבינסון

ינואר 2013

שבט תשע"ג

אוניברסיטת בן-גוריון בנגב

הפקולטה למדעי הרוח והחברה

התוכנית לניהול ויישוב סכסוכים, המחלקה ללימודים רב תחומיים

אסטרטגיות התמודדות ותגובות רגשיות

בקרב בני נוער דתיים וחילוניים שנה לאחר השריפה בכרמל

חיבור זה מהווה חלק מהדרישות לקבלת התואר "מוסמך למדעי הרוח והחברה"

(M.A)

מאת: עידית גליקו

בהנחיית: ד"ר ארנה בראון-לבינסון

חתימת הסטודנט: _____ תאריך: _____

חתימת מנחה: _____ תאריך: _____

חתימת יו"ר הועדה המחלקתית: _____ תאריך: _____

ינואר 2013

תוכן העניינים

II - I	1. תקציר
	2. מבוא
1	2.1 תאוריות התמודדות במצבי לחץ.....
2	2.2 סוגי חשיפה.....
	הבדלים סוציו דמוגרפיים (מגדר, גיל, דת).....
4	2.3 אסטרטגיות התמודדות.....
	הבדלים סוציו דמוגרפיים (מגדר, גיל, דת).....
6	2.4 תגובות רגשיות למצבי לחץ.....
	הבדלים סוציו דמוגרפיים (מגדר, גיל, דת).....
9	2.5 זרמים בחינוך הישראלי.....
10	2.6 השערות ושאלות המחקר.....
12	2.7 מודל מחקר.....
	3. שיטה
14	3.1 תהליך.....
14	3.2 כלי מחקר.....
	4. תוצאות
17	4.1 ניתוח ממצאים.....
17	4.2 הבדלים בין תלמידי החינוך הממלכתי והממלכתי דתי במשתני המחקר השונים.
19	4.3 הבדלים בין מתבגרים ומתבגרות במשתני המחקר השונים.....
20	4.4 הבדלים בין מגורים ומגדר בתגובות הרגשיות.....
21	4.5 קשרים בין גיל ומשתני המחקר השונים.....

5. דיון

28	5.1	הבדלים בין מגזרים
28	5.1.1	חשיפה אובייקטיבית וסובייקטיבית
29	5.1.2	אסטרטגיות התמודדות
30	5.1.3	תגובות רגשיות
31	5.2	הבדלי מגדר
31	5.2.1	חשיפה אובייקטיבית וסובייקטיבית
32	5.2.2	אסטרטגיות התמודדות
33	5.2.3	תגובות רגשיות
33	5.3	קשרים בין משתנים
34	5.3.1	חשיפה, מגדר, גיל ותגובות רגשיות ללחץ
34	5.3.2	אסטרטגיות התמודדות ותגובות רגשיות ללחץ
35	5.3.3	משתנה ממתן- סוג בית הספר

6. מגבלות המחקר והמלצות למחקר המשך

39	6.1	מגבלות המחקר
39	6.2	המלצות למחקר המשך

7. ביבליוגרפיה

41

8. נספחים

51	נספח מס' 1 שאלון המחקר
----	-------	------------------------

9. תקציר באנגלית

III- I

תקציר

מטרת מחקר זה הייתה לבחון רמות חשיפה אובייקטיבית וסובייקטיבית, אסטרטגיות התמודדות וכן תגובות רגשיות של חרדה, כעס ומצוקה פסיכולוגית, בקרב מתבגרים חילוניים ודתיים, כשנה לאחר השריפה בכרמל.

המסגרת התיאורטית של המחקר הינה המודל של לזרוס ופולקמן (1984), המכונה גם תאוריה קוגניטיבית של התמודדות עם לחץ פסיכולוגי. על פי מודל זה, לחץ פסיכולוגי מורכב ומבוסס על יחסים ואינטראקציה בין האדם והסביבה, ויש להתייחס ללחץ בהקשר מסוים. הלחץ אינו מצב אובייקטיבי, אלא האופן בו הפרט מפרש את המצב האובייקטיבי. הפרשנות תלויה ברקע, במוצא, במין ובגיל הפרט.

על פי תאוריה זאת, חוויות הלחץ האישית מעוצבת אצל כל אדם בהתאם לאישיותו, ניסיון חייו ולמסרים תרבותיים שהוא נושא עמו. מצב לחץ מתפתח כשהאדם חש חוסר איזון בין דרישות הסביבה ובין המשאבים העומדים לרשותו. (Lazarus & Folkman, 1984; Lazarus & Folkman, 1985; Lazarus & Folkman, 1986). (Folkman 1986).

הנתונים נאספו בדצמבר 2011, שנה לאחר השריפה, משני בתי ספר תיכוניים באזור הכרמל. בית ספר ממלכתי ובית ספר ממלכתי דתי. סה"כ הועברו כ- 440 שאלונים למתבגרים, בכיתות ט- י"ב (גילאי 14-18). השאלונים כללו נתונים דמוגרפיים מגדר, גיל והשכלת הורים. כמו כן, שאלוני חשיפה אובייקטיבית וחשיפה סובייקטיבית לשריפה, שאלון התמודדות למתבגרים (Frydenberg & Lewis, 1993), שאלון התמודדות דתית (Pargament et al., 1998), ושאלוני תגובות רגשיות ללחץ- חרדה וכעס מצביים (Spielberger et al., 1970), כמו גם מצוקה פסיכולוגית (בן סירא, 1979).

במחקר הועלתה ההשערה כי ימצאו הבדלים בין תלמידי בית הספר הממלכתי ותלמידי בית הספר הממלכתי דתי בדיווחיהם לגבי רמת חשיפה אובייקטיבית וסובייקטיבית, בחירת אסטרטגיות ההתמודדות (פתרון בעיות, השענות על האחר, אסטרטגיות לא יעילות, ואסטרטגיות התמודדות דתיות) ובתגובות הרגשיות ללחץ (חרדה, כעס ותגובות פסיכוסומטיות) שנה לאחר השריפה בכרמל. כמו כן, ימצאו הבדלים בין מתבגרים ומתבגרות בדיווחיהם במשתנים השונים.

שיעורנו בנוסף כי ככל שהשימוש באסטרטגיות של "פתרון בעיות" ו"אסטרטגיות דתיות" יהיה רב יותר, כך תדווחנה תגובות רגשיות בעצמה חלשה יותר (Masten & Osofsky, 2008) לעומת זאת, שימוש באסטרטגיות של "השענות על אחרים" ו"אסטרטגיות לא יעילות", יהיו קשורות בתגובות רגשיות חזקות

יותר (Braun-Lewensohn et al., 2009). כמו כן, שוער כי המשתנה סוג בית הספר (ממלכתי/ ממלכתי דתי) יהווה משתנה ממתן, ואסטרטגיות התמודדות וחשיפה סובייקטיבית יהוו משתנים מתווכים.

תוצאות המחקר הצביעו על כך כי דיווחי תלמידי החינוך הממלכתי דתי גבוהים יותר, באופן משמעותי, מדיווחי תלמידי החינוך הממלכתי במשתני החשיפה, אסטרטגיות ההתמודדות השונות ובמשתנה "מצוקה פסיכולוגית". בתגובות המצביות חרדה וכעס לא נמצא הבדל בין המגזרים. כמו כן, בהשוואה בין המגזרים, דיווחי המתבגרות היו גבוהים יותר באופן משמעותי במשתני החשיפה, בתגובות הרגשיות חרדה ומצוקה פסיכולוגית, ואסטרטגיות ההתמודדות של "השענות על האחר", ואסטרטגיות דתיות. מתבגרים לעומת זאת, דיווחו על שימוש רב יותר באסטרטגיה של "פתרון בעיות". בכל הנוגע לתיווך ומיתון, נמצא במחקר תיווך חלקי מובהק בין חשיפה אובייקטיבית ותגובות לחץ, והמשתנה סוג בית ספר נמצא כמשתנה ממתן.

באשר לקשרים בין המשתנים, תוצאות המחקר הראו כי ישנם שני משתנים המשותפים, למתבגרי החינוך הממלכתי והממלכתי דתי, בהסברם את התגובות הרגשיות ללחץ, המשתנים "אסטרטגיות לא יעילות" ו"אסטרטגיות של פתרון בעיות". אולם עוצמת הקשר ואחוז השונות המוסברת בשני המגזרים שונה. בקרב תלמידי החינוך הממלכתי, המשתנה "אסטרטגיות לא יעילות" הינו המשתנה בעל החשיבות הרבה ביותר בתרומתו להסבר השונות של המשתנה תגובות רגשיות ללחץ (קשר חיובי). לעומת זאת, בקרב מתבגרים מהחינוך הממלכתי דתי, המשתנה "אסטרטגיות של פתרון בעיות" נמצא כתורם ביותר (קשר שלילי) להסבר התגובות הרגשיות ללחץ.

להבדיל משני המשתנים הללו, בכל אחד מהמגזרים, ישנו משתנה שלישי שונה התורם להסבר תגובות רגשיות ללחץ. בקרב מתבגרי החינוך הדתי זהו המשתנה "השענות על האחר", ואילו בקרב מתבגרי החינוך הממלכתי זהו המשתנה "אסטרטגיות התמודדות דתית"

הממצאים ידונו על בסיס התיאוריה האינטראקציונית של ההתמודדות במצבי לחץ

(Lazarus & Folkman, 1984), תוך הדגשת ייחודו של כל מגזר: רקע חינוכי ייחודי והווייה תרבותית שונה של תלמידי החינוך הממלכתי והממלכתי דתי. בנוסף, יידונו הממצאים בשאלה כיצד מתבגרי כל מגזר חווים את האינטראקציה עם אירוע השריפה שהתרחש שנה קודם, ומשתמשים באסטרטגיות התמודדות שונות לתגובות הרגשיות ללחץ. כמו כן תידון השאלה כיצד שימוש באסטרטגיות התמודדות זהה לא הוביל בהכרח לאותה התוצאה.

תודות

בראש ובראשונה ברצוני להודות מקרב לב לדר' ארנה בראון-לבינסון, אשר ברגישותך ובחוכמתך ייעצת, הערת והארת לי את הדרך. תודה על התייחסותך המהירה, האישית והתומכת בכל שלב בכתובת העבודה. תמיד העשרת אותי וחשפת בפניי עולמות נוספים.

תודה ליפעת אברהם מזכירת התוכנית על הייעוץ האדמיניסטרטיבי החשוב והמועיל.

ובנימה אישית, תודה לבעלי היקר, מושיק, שהיה עימי לילות כימים, תמך, ליווה, קרא, העיר והאמין בי. ולבסוף לילדיי המקסימים, יובל, נעם והראל, על היותם הם.

2 מבוא

ב-2 בדצמבר 2010, א' חנוכה תשע"א, התלקחה השריפה הגדולה ביותר בתולדות הכרמל, אשר הפכה לאסון לאומי, עם היוודע הבשורה הקשה על מותם של 44 מחלצים שפעלו בשטח האש. השריפה ארכה שלוש יממות שלמות, והיא כילתה יער, חורש ובתי מגורים. כ-17,000 איש פונו מבתיהם, קרוב ל-35,000 דונם של יער נטוע וחורש טבעי וכן מיליוני עצים נשרפו (אתר קק"ל).

אסונות טבע בעולם פוגעים בכל שנה באופנים וצורות שונים, בין השאר, במיליוני ילדים ובני נוער. למרות זאת, מעט מחקרים עסקו בבני נוער שחוו אסון טבע (Masten & Osofsky, 2010; Green et al, 1991). בבואנו לחקור מתבגרים, ובכלל אנשים, לאחר אסון טבע ושריפה בפרט, עלינו לזכור כי התגובות הרגשיות המופיעות, קשורות למידת החשיפה של הפרט למצבי לחץ, ולאסטרטגיות ההתמודדות בהם הפרט עשה שימוש (Masten & Osofsky, 2010).

מטרת עבודה זו לבחון האם קיימים הבדלים בין תלמידי תיכון הלומדים במסגרת החינוך הממלכתי לבין תלמידי תיכון הלומדים בחינוך הממלכתי דתי, בדיווח על רמת החשיפה האובייקטיבית והסובייקטיבית, אסטרטגיות התמודדות בהם משתמשים וכן בתגובות הרגשיות חרדה, כעס ומצוקה פסיכולוגית, כשנה לאחר השריפה בכרמל. כמו כן, אבדוק קשרים בין משתני המחקר בשתי הקבוצות.

2.1 תאוריות התמודדות במצבי לחץ

המסגרת התיאורטית בעבודה זאת מבוססת על המודל של לזרוס ופולקמן (1984), המכונה גם תאוריה קוגניטיבית של התמודדות עם לחץ פסיכולוגי. על פי מודל זה, לחץ פסיכולוגי מורכב ומבוסס על יחסים ואינטראקציה בין האדם והסביבה, ויש להתייחס ללחץ בהקשר מסוים. הלחץ אינו מצב אובייקטיבי, אלא האופן בו הפרט מפרש את המצב האובייקטיבי. כמו כן, מוגדר הלחץ כאינטראקציה בין אירוע חיצוני, שהאדם חשוף אליו, לבין הפרשנות שהאדם נותן לאותו אירוע. הפרשנות תלויה ברקע, מוצא, מין וגיל הפרט. מצב לחץ מתפתח כשהאדם חש חוסר איזון בין דרישות הסביבה ובין המשאבים העומדים לרשותו, למשל כשהאדם מעריך אירוע חיצוני בסביבתו כדורש יותר משאבי התמודדות מאלה העומדים לרשותו, או כמאיים על רווחתו הנפשית (Lazarus & Folkman, 1984; Lazarus & Folkman, 1986). על פי תאוריה זאת, כל אדם מעצב את חוויות הלחץ האישיות בהתאם לאישיותו, ניסיון חייו ולמסרים תרבותיים שהוא נושא עמו (איילון ולהד, 1990; Folkman & Lazarus, 1985).

על פי מודל זה, התהליך הקוגניטיבי והדינמי נעשה בשני שלבי הערכה: הערכה ראשונית והערכה שניונית. הערכה ראשונית כוללת הערכה של הפרט את האיום או המצב, בהתחשב במאפיינים אישיים ואישיותיים של הפרט. בהערכה זאת, יתכנו אחת משלוש אפשרויות: הראשונה, הפרט יעריך כי המצב אינו רלוונטי עבורו, ואינו מאיים על רווחתו הנפשית; השנייה האדם יפרש את האירוע כחיובי ולא מסוכן; האפשרות השלישית היא שהפרט יעריך שהאירוע מהווה סכנה או איום עבורו. על פי פולקמן ולזרוס, (1985) תחילה על הפרט להחליט אם לאירוע המתרחש יש חשיבות עבורו או לא, אם אין עניין באירוע, אזי אין צורך לנקוט פעולה וגם הרגש לא יתעורר. אם האירוע אכן מעורר רגש כלשהו, על הפרט כעת להעריך את האפשרויות העומדות לפניו, ומהן ההשלכות של דרכי הפעולה השונות, (Folkman & Lazarus, 1985) ; (Frydenberg, 1999). ההערכה השניונית הינה הערכת המשאבים של הפרט להתמודדותו עם המצב, כמו גם מאפייני אישיות ומאפיינים אישים כמו גיל, מגדר ודתיות. שתי הערכות אלו, מובילות את הפרט להתנהגותו והתמודדותו עם המצב, ולבחירת אסטרטגית ההתמודדות (Frydenberg, 1999). לאחר שלבים אלו, מגיע שלב התוצאה, שלב שבו מופיעה תגובה רגשית. יתכן כי תוצאת ההערכות הקודמות תוביל לתגובה רגשית כמו חרדה, כעס, לחץ ותגובות פסיכוסומטיות שונות. לאחר שלב התוצאה, מגיע שלב הערכה שלישונית. בהערכה זאת, התוצאה נבחנת שוב ומוערכת מחדש על ידי הפרט (Lazarus & Folkman, 1984).

2.2 חשיפה

המושג חשיפה מורכב ואינו מוגדר באופן אחיד במחקרים השונים (Felix et al, 2011) ; (Zhang et al, 2011 ; Tuicomepee & Romano, 2008; המוזכרים בספרות, חשיפה אובייקטיבית וחשיפה סובייקטיבית (Dyb et al, 2011; Zhang et al, 2011; ; (Neuner et al, 2006 ; Wahlstrom et al, 2008).

חשיפה אובייקטיבית:

חשיפה אובייקטיבית הינה, חשיפה פיזית וישירה לאירוע מסוים, היא נמדדת על סמך תשובות לשאלות הנוגעות לאובדן של קרוב משפחה, פציעה קשה, איום ממשי על חיי הפרט, קרבה חברתית לאנשים שנחשפו לאירוע, בהסתמך על מידת הקרבה הגאוגרפית למקום האירוע, פגיעה או חשש לפגיעה בגוף, פגיעה או חשש לפגיעה ברכוש משמעותי כמו בית ואזור שכונת המגורים (Hafstad et al, 2011;)

זו מתייחסת לחוויה ספציפית וממשית של הפרט כתוצאה מאירוע מסוים (Braun-Lewensohn et al, 2009; Neuner et al, 2006 ; APA, 1994; Wahlstrom et al, 2008). חשיפה מן המחקרים השונים עולה כי ככל שהמתבגר היה קרוב יותר פיזית לאזור האירוע, היה עד ראיה, או קיימת מעורבות אישית, עולה הסיכון לתגובות רגשיות ללחץ ותגובותיו שכיחות וחמורות יותר (Goenjian et al., 2001; Tuicomepee & Romano, 2008). כמו כן, ככל שהחשיפה אינטנסיבית יותר, מדווחת מצוקה נפשית רבה יותר (La Greca, 2002 ; Felix, 2011; Dyb et al., 2011). באופן כללי, נמצא כי כשרמת החשיפה האובייקטיבית גבוהה, עולה באופן כללי הדיווח על תגובות רגשיות שונות (Neuner et al., 2006). יחד עם זאת, החשיפה האובייקטיבית לבדה, אינה הגורם המסביר המרכזי לתגובות רגשיות. משתנים סוציו דמוגרפים כמו גיל מגדר והשתייכות דתית הם בעלי חשיבות ומשמעות באם ואילו תגובות רגשיות יתפתחו. (Garbarino & Kostenly, 1996; Hafstad et al., 2011; La Greca et al., 2002; Felix et al., 2011; al., 2011).

חשיפה סובייקטיבית:

במחקר הנוכחי, ההערכה הקוגניטיבית ותפיסת הסיטואציה בידי הפרט, מתורגמת לחשיפה סובייקטיבית, הכוללת את תחושותיו של הפרט לאירוע מאיים בודד, על סמך ניסיונותיו ואישיותו (Lonigan et al., 1991 ; Wahlstrom et al., 2008), ומבטאת את תחושת הסכנה של הפרט עבורו, ועבור סביבתו (Lazarus & Folkman, 1984; Neuner, 2006 ;Hafstad et al, 2011). המחקרים השונים מראים כי ככל שהחשיפה הסובייקטיבית גבוהה יותר, כך מדווחות תגובות רגשיות חמורות יותר (Dyregrov et al., 2000; Gavriovic, et al., 2002 Wickrama & Kaspar, 2007). כך גם אם לא הייתה חשיפה ישירה ואובייקטיבית לאירוע מסוים, ואין היכרות אישית עם אף אחד מנפגעי האירוע המשמעותי, במידה והפרט פירש את הסיטואציה כמאיימת או מסוכנת, הוא נמצא בסיכון לפתח תגובות רגשיות ללחץ (Zhang, 2011). זאת ועוד, במחקרים השונים נמצא כי חשיפה סובייקטיבית מתווכת את השפעת החשיפה האובייקטיבית, כך שהחשיפה האובייקטיבית עלולה לאבד מהשפעתה כשהיא בקורלציה גבוהה עם חשיפה סובייקטיבית (Braun- ; Hafstad et al., 2011; Aber et al., 2004 ; Neuner et al., 2006). (Lewensohn et al, 2009).

מגדר : המחקרים השונים אינם אחידים בממצאיהם בכל הנוגע להבדלי מגדר בדיווח על מידת החשיפה האובייקטיבית והסובייקטיבית, ובהשפעתם על התגובות הרגשיות של המתבגרים. למשל, בחלק מהמחקרים לא נמצאו הבדלים במידת החשיפה הסובייקטיבית בין בנים ובנות לאחר האירוע (Kar et al., 2007; Dyb et al., 2011), ובמקרים אחרים, בנים תארו יותר מבנות רמות חשיפה אובייקטיביות גבוהות (Zhang, 2011; Hafstad et al., 2011).

גיל : בכל הנוגע להבדלים בקרב מתבגרים בגילאים שונים, בדיווחיהם על מידת החשיפה האובייקטיבית והסובייקטיבית לאירוע, הממצאים גם הם אינם אחידים. למשל, בחלק מהמחקרים נמצא כי מתבגרים צעירים ומבוגרים יותר לא דיווחו על הבדלים משמעותיים בדיווח על רמת החשיפה האובייקטיבית לאירוע (Dyb et al., 2011), ואילו חלק מהממצאים מצביעים כי מתבגרים צעירים דיווחו על רמת חשיפה אובייקטיבית וסובייקטיבית פחותה לעומת מתבגרים מבוגרים יותר (Felix, 2011; Zhang et al., 2011; Wahlstrom et al., 2008). יתכן כי ההבדלים בדיווח בקרב מתבגרים בגילאים שונים, נובע מכך שהיכולת לפרש במדויק את מידת האיום שנשקף והיכולת להבין את האירוע כחוויה רב מימדית עולה עם הגיל (Vernberg, 2001). במחקרים אחרים, נמצא כי מתבגרים צעירים דיווחו על רמת חשיפה אובייקטיבית גבוהה יותר לעומת מתבגרים מבוגרים יותר (La Greca et al., 2002; et al., 2006; Acierno).

דת : השתייכות דתית נמצאה כמפחיתה את הדיווח על חשיפה סובייקטיבית ומעלה את הדיווח על חשיפה אובייקטיבית, כלומר, אלו שהגדירו עצמם דתיים דיווחו על חשיפה אובייקטיבית גבוהה ועל חשיפה סובייקטיבית נמוכה יותר מאלה שהגדירו עצמם פחות דתיים. (Laufer & Solomon, 2011). אולם אין התייחסות ממשית להבדלים בין מגזרים שונים במידת החשיפה לאחר אירועים הקשורים לאסונות טבע.

2.3 אסטרטגיות התמודדות

ניתן להגדיר את המונח "התמודדות" כמאמץ קוגניטיבי והתנהגותי-רגשי של הפרט, בכדי להתמודד עם דרישה חיצונית או פנימית, אשר מוערכת על ידו כמכבידה או מוגזמת, ולהפוך אותה

לנסבלת יותר תוך הפחתת גורם הלחץ (Frydenberg, 1999; Folkman & Lazarus, 1985). הדרך בה האדם תופס את הגירוי, מובילה לבחירת דפוסי התמודדות (Folkman & Lazarus, 1985). פריידנברג ולואיס (1993) שיכללו את המודל של פולקמן ולזרוס, לאחר שחקרו אלפי בני נוער באוסטרליה, והציעו שלוש קטגוריות של אסטרטגיות התמודדות במצבי לחץ: "פתרון בעיות", "השענות על אחר", ו"התמודדות לא יעילה". הן ציינו כי יש להתייחס אל אסטרטגיות ההתמודדות כמועילות או לא מועילות, והוסיפו כי תהליכי ההתמודדות במהותם אינם "טובים" או "רעים", אלא תלויי הקשר. דפוס "פתרון בעיות" מאופיין בעשייה של פעולות בכדי להביא לשינוי במקור החיצוני של הבעיה, ניסיון לפתור את הבעיה ולהישאר אופטימיים (Lazarus & Folkman, 1984). דפוס פעולה נוסף הוא "השענות על אחר" המתבטא ברגשות, אשר מהווים חלק מתגובת הלחץ של האדם. דפוס הפעולה השלישי הינו "התמודדות לא יעילה" המתבטא בהסחת הדעת מהמצב מעורר הלחץ (Frydenberg & Lewis, 1993). לזרוס ופולקמן (1984) טענו עוד כי דפוס פעולה של "פתרון בעיות", שהינו התמודדות יעילה, מתמקד למעשה בבעיה שהתעוררה. לעומת זאת, שני דפוסי הפעולה הנוספים מתמקדים ברגש, באים לידי ביטוי ברגשות, ומהווים חלק מתגובת הלחץ של האדם. שימוש באחד משני הדפוסי האחרונים, מייצג למעשה דפוס התמודדות שאינו פונקציונלי (Lazarus & Folkman, 1984). על פי ד'אנסטסי ופריידנברג (2005), דפוסי ההתמודדות של "השענות על אחר" ו"פתרון בעיות", נכנסים תחת הקטגוריה של אסטרטגית התמודדות תפקודית, והן מייצגות כוונה ישירה להתמודד עם האירוע (Andrews et al., 2004); Frydenberg & Lewis, 1993; Lazarus & Folkman, 1984; Frydenberg, 2008; D'Anastasi & Frydenberg, 2005). שני הדפוסי הללו מייצגים דפוס התאוששות חיובי לאחר אירוע משמעותי, לדוגמא, התמודדות חיובית עם הבעיה, מאמץ וניסיון לפתור את הבעיה, שימוש במערכת חברתית תומכת הכוללת משפחה וקבוצת השווים (Masten & Obradovic, 2008). מחקרים שבחנו את אסטרטגיות התמודדות של מתבגרים לאחר אסונות טבע מצאו כי אלה שהשתמשו באסטרטגיות של פתרון בעיות התמודדו טוב יותר עם המצב ודיווחו פחות על תגובות רגשיות. לעומת זאת, אלה שהשתמשו באסטרטגיות של הימנעות דיווחו על תגובות רגשיות עוצמתיות יותר (Smith 1996; Norris et al., 2002).

הבדלים סוציו-דמוגרפים:

מגדר: מממצאי המחקרים השונים עולה כי קיימים הבדלים משמעותיים בין מתבגרים ומתבגרות בבחירת אסטרטגיות ההתמודדות. מחקרים מצביעים על כך שמתבגרות השתמשו יותר באסטרטגיות התמודדות ממוקדות רגש כמו תמיכה חברתית, לעומת המתבגרים שדיווחו על שימוש רב יותר בהתמודדות ממוקדת בפתרון בעיה, תוך שימוש באסטרטגיות התמודדות אקטיביות (Yanget al., 2010; Braun-Lewensohn et al., 2010; Zhang et al., 2011; Boksztzanin 2007). עם זאת, במחקרם של טטר ועמרים (2007), מתבגרים דיווחו יותר על שימוש באסטרטגיות התמודדות "לא יעילות" לעומת מתבגרות שנטו להשתמש באסטרטגיות התמודדות "יעילות" (Tatar & Amram, 2007). בספרות, למיטב ידיעתנו, לא נמצאו מחקרים שעסקו בהבדלי מגדר בכל הנוגע לשימוש באסטרטגיות התמודדות דתית.

גיל: בהתייחס להבדלים בגילאי המתבגרים, נמצא כי אצל מתבגרים צעירים יותר, דרכי התמודדות מוגבלות יותר, כמו כן נמצא כי מתבגרים צעירים השתמשו, באופן משמעותי, פחות באסטרטגיות של "פתרון בעיות" ושל "השענות על האחר". אחד ההסברים לכך הוא שלמתבגרים מבוגרים יותר יש כישורים טובים יותר להשתמש באסטרטגיות התמודדות של פתרון בעיות וכן יותר תמיכה חברתית בנוסף למשפחה (Zhang et al, 2011; Masten & Osofsky, 2010; Rossman, 1992; Osofsky, 2004; Boksztzanin, 2007). הסבר נוסף הוא כי למתבגרים צעירים יותר, הבנת עולם מוגבלת יותר, וקשת אסטרטגיות ההתמודדות מצומצמת יותר, כיוון שהיו להם פחות הזדמנויות לתרגל אסטרטגיות מגוונות ומועילות יותר (Vernberg, 2001).

דת: הדת על פי מחקרים, נותנת מסגרת סכמתית של ערכים, אמונות ואופנים לתפיסת המציאות, לפירוש ועיבוד מידע בנוגע להצלחות, וכן בנוגע לאסטרטגיות בהן בוחן הפרט את המציאות ומתנהג על פי החלטתו (Ozorak, 2005). מעורבות ואמונה דתית מעניקות לאלה שחוו אירוע משמעותי תקווה, המובילה לשימוש באסטרטגיות התמודדות של השענות על אחרים ותמיכה חברתית (Lim, 2010). מתבגרים שהציגו עצמם בעלי אמונה דתית חזקה יותר השתמשו יותר באסטרטגיה של פתרון בעיות וכן מצאו עידוד ודרך בכדי להתמודד עם המצב בעזרת אמונה דתית, תפילות ובנדירת נדרים (Alsaker & Flammer, 1999; Frydenberg, 2008; אילון ולהד, 2000). האמונה הדתית נמצאה כמעצימה שימוש בדרכי התמודדות יעילות, אשר מפחיתות תגובות רגשיות (Myleme et al., 2001).

2.4 תגובות רגשיות למצבי לחץ

במחקרים רבים בספרות נמצא כי ילדים שחוו אירוע משמעותי הקשור באיתני הטבע, נמצאים בקבוצת סיכון גבוהה יותר לפתח תגובות רגשיות שונות כמו חרדה ותגובות פסיכוסומטיות למצב הלחץ (Roussos et al., 2005; Goenjian et al., 2005 ; Kessler et al., 2006). תפיסתו של הפרט את האירוע, היא זאת שתקבע האם יתפתחו תגובות רגשיות וכן את עוצמתן (Jones & Barlow, 1990). טווח התגובות הרגשיות המתועדות בספרות, כשנה לאחר אירוע, בקרב מתבגרים הינו רחב (Masten & Osofsky, 2010 ; Zhang et al., 2011 ; Clettenberg et al., 2011). הטווח יכול לנוע בין תגובות רגשיות אשר הוגדרו וסווגו כ"נורמליות" בהתייחס לאירוע שעברו (Bonanno & Mancini, 2008; Kronenberg et al., 2010; Green et al., 1991), ובין תגובות רגשיות משמעותיות, הפוגעות באיכות חיי המתבגר גם כעבור שנה ויותר. כלומר, בסמוך לאירוע ישנה עלייה בתגובות הרגשיות למצבי הלחץ, אולם ככל שנוקפים החודשים והשנים, פוחתות התגובות הרגשיות (Vogel & Vernberg 1993 ; Kronenberg et al, 2010 ; 2006 ; Neuner,). כלומר, במרבית המקרים לחשיפת בני הנוער לאירוע ישנה רק השפעה ארעית או אין כלל השפעה (Wethington, 2008).

הבדלים סוציו-דמוגרפים :

הספרות שעוסקת בחשיפה לאסונות טבע ותגובות ילדים ובני נוער לאירוע משמעותי, מציגה תמונה מורכבת של השפעות המגדר והגיל.

מגדר : למרות שבספרות תוארו הבדלים בין המינים בתגובתם לאסונות טבע ואירועים טראומטיים, לא כל המחקרים עקביים בנוגע לחשיבות מגדר המתבגר, ובמחקרים שונים נמצאו תוצאות לא עקביות. ישנם מחקרים אשר לא דווחו על הבדל משמעותי בין בני נוער לבנות נוער בכל הקשור לתגובות רגשיות לאחר אירוע משמעותי (Kar & Bastia, 2006). לעומת זאת, במחקרים אחרים נמצא קשר בין מגדר ודיווח תגובות רגשיות לאחר חשיפה לאסון טבע. במחקרים אלו נמצא כי הסיכוי שמתבגרות יפתחו סימפטומים ותגובות רגשיות גבוהים יותר, כשלרוב, מתבגרים מביעים יותר כעס והתנהגות סיכונית, ותגובתם הרגשית מתבטאת יותר בפגיעה תפקודית בתחום החברתי (Shaw, 2000). המתבגרות לעומת זאת, מביעות יותר חרדה ופחד. עם זאת בחלק מהמחקרים, לא נמצאו הבדלים מגדריים בכל הנוגע לכעס (Kronenberg et al., 2010 ; Braun-Lewensohn et al., 2010 ; Agustini,

2011; Yang et al., 2010 ; Norris et al., 2002 ; Bal, 2008 ; Giannopoulou et al., 2006).
אולם אין זה ברור האם המתבגרות חוו את האירוע באופן שונה ולכן דווחו על יותר סימפטומים או שמא המתבגרות מוכנות יותר להודות כי חשו סימפטומים שונים (Masten & Osofsky, 2010).
גל: חוקרים אוששו את הטענה כי ילדים מפתחים תגובות רגשיות כמו מבוגרים, לאחר אירוע משמעותי, אולם הסימפטומים המופיעים עשויים להיות שונים בבני נוער בגילאים שונים (Dyb et al., 2011). חלק מהמחקרים מצאו כי מתבגרים צעירים, היו רגישים ופגיעים יותר עם סיכוי רב יותר לפתח תגובות רגשיות לאחר אירוע כמו הצפה וצונמי, (Bokszczanin, 2007 ; Scheeringa et al., 2003), כיוון שיש ברשותם פחות ניסיון ואמצעים להתמודד עם מה שראו וחוו. לעומת זאת מחקרים אחרים מצאו כי דווקא מתבגרים מבוגרים יותר היו פגיעים יותר ובעלי סיכוי רב יותר לתגובות רגשיות שונות לאחר אירוע כמו רעידת אדמה (Green et al., 1991; Yang et al., 2010; Felix et al., 2011). כמו כן, ישנם מחקרים בהם לא נמצאו הבדלים במידת התגובות הרגשיות בקרב מתבגרים בגילאים שונים, ואין העדפה לקבוצות גיל מסוימות כסובלות יותר מתגובות רגשיות (Fletcher, 2003; Agustini, 2011); (Dyb et al., 2011).

דת: מחקרים מעטים עוסקים באופן ספציפי ביהודים ובפרט בקשר בין דת ותגובות רגשיות שונות (Rosmarin et al., 2009). במחקרים העוסקים בכך נמצא כי אמונה דתית חזקה קשורה עם תגובות רגשיות פחותות (שם, שם). במחקרים שבדקו בני נוער דתיים וחילוניים, שהיו חשופים לאירועי טרור, מצאו שבני הנוער הדתיים דיווחו רמות גבוהות של צמיחה בהשוואה לבני נוער חילוניים (Laufer et al., 2009).
al., באופן כללי, בקרב מתבגרים, הספרות מדווחת על קשרים חיוביים בין דתיות ובין ממדים של בריאות נפשית (Cochran, 1993). ההשפעה החיובית של דתיות מיוחסת לתמיכה חברתית מצד הקהילה הדתית ואף לתחושת תמיכה מהאל, להשפעה על דרך חייו ודפוסי התנהגותו של המאמין, לחיזוק תחושת השליטה על המתרחש באמצעות תפילה וטקסים דתיים, להגברת תחושת הערך העצמי דרך מתן חשיבות להתנהגות היחיד ולמתן משמעות לאירועים שליליים על ידי שיוכם לתפיסות ואמונות דתיות (McIntosh et al., 1996; Overcash et al., 1996; Koenig, 1995; Laufer et al., 2009; et al, 1993). כמו כן, אלה שדווחו על שימוש רב יותר באסטרטגיות התמודדות דתית חיובית (לדוגמא, שהאמונה מראה להם דרכים מגוונות לטפל בבעיה), דווחו פחות תגובות רגשיות, בהשוואה לבעלי אמונה דתית חלשה יותר (Wickrama &

Pargament et al., 2001 ; Kasper, 2007). ההסברים לשוני ולדיפרנציאציה שנמצאו במחקרים בין חילונים לדתיים הם : אוריינטציה משפחתית חזקה בקרב הדתיים; קולקטיביזם חזק בהשוואה לחוגים חילוניים, הצמדות לאורח חיים מסוים, ערכים שונים וצווים דתיים. (סואן ורבינוביץ, 2011 ; katz-gerro & Yaish, 2009)

2.5 זרמים בחינוך הישראלי

בישראל של שנות ה-2000 קיימים שלושה זרמי חינוך עיקריים. הזרם הממלכתי, ממלכתי דתי, והחינוך העצמאי של אגודת ישראל ושל תנועת ש"ס, הידוע בשמו "מעין החינוך התורני", שהוקם בשנות ה-80.

במחקר זה אתמקד כאמור בתלמידי שני הזרמים העיקריים- הממלכתי והממלכתי דתי, ובכדי להבין את ההבדלים והשוני אתאר תחילה את מקורות שני הזרמים.

חינוך ממלכתי: הזרם הכללי, שהיה הראשון בהקמתו, קם ב- 1913, היה למעשה שלוחה של מפלגות המרכז האזרחיות (מפלגת הציונים הכלליים לגלגוליה) ושל מפלגות הימין (המפלגה הרביזיוניסטית). זרם זה הניח את היסודות לבית הספר העברי המודרני, החל בגיבוש בתפישת החינוך, דרך דרכי ההוראה וכלה בתכני הלימוד שביטאו התחדשות לאומית ותחייה תרבותית. בית הספר נתפס כ"בית היוצר לנשמת האומה" ואילו המודעות המעמדית נחשבה לבגידה לאומית, והתביעה לאוטונומיה של קבוצות חברתיות – להתנכרות לתרבות העם ולמורשתו (לם, 1973).

חינוך ממלכתי דתי: החינוך הממלכתי דתי קם כמגמה ממלכתית נפרדת לצדו של החינוך החילוני (דגן, 2006). אולם בפועל נולדה מערכת החינוך כשהיא מפוצלת בין מערכת חינוך ממלכתית ומערכת חינוך ממלכתית דתית. הפיצול נוצר מתוך ההכרה הקיימת בחוק חינוך ממלכתי המאפשרת לבתי ספר ממלכתיים להגדיר עצמם כדתיים, ומתוך הקמתו של אגף האחראי על בתי הספר הממלכתיים דתיים, במשרד החינוך שלו סמכויות נרחבות ואוטונומיות בעיצוב התהליך החינוכי (אלבוים- דרור, 1999). חוק החינוך הממלכתי אומנם לא הגדיר ערכים ייחודיים לחינוך ממלכתי דתי, אולם ניתן ללמוד על ערכים אלה מתוך פרסומי החינוך הממלכתי דתי, בכל הנוגע למטרות החינוך כפי שהן מנוסחות במסמכי מנהל החינוך הדתי, במבואות לתכניות הלימודים ומקצועות הלימוד, וכן מתוך הספרות המחקרית המצביעה על הבדלים ערכיים הקיימים בין החינוך הממלכתי לחינוך הממלכתי דתי (פלד, 1978 ; שוורצולד, 1990).

מדיניות החינוך הממלכתי דתי מצויה במסמך "קווים מנחים למדיניות החינוך הממלכתי-דתי", שחובר

על-ידי הנהגת האגף לחינוך דתי במשרד החינוך. מן המסמך עולים הדגשים העיקריים עליהם מבוסס החינוך הממלכתי-דתי כיום והמבחינים אותו מן החינוך הממלכתי. ביניהם אמונה באל וחינוך לתורה, חינוך תלמידיו לציות לחוקי המדינה, לחובת שרות פעיל בצה"ל (שירות לאומי לבנות) וליחס של כבוד לסמלים הלאומיים. יחד עם זאת, נקבע כי החינוך הממלכתי דתי מקבל את הרבנות הראשית לישראל כסמכות עליונה בענייני הלכה ודת במדינת ישראל (דגן ושות', 1992).

שתי מערכות החינוך הקימו ועדות מקצוע שונות לאותם הנושאים, ספרי לימוד שונים ואף חלק מבחינות בגרות שונות עבור שני המגזרים (פיינר, 2003). הרצון של החינוך הממלכתי דתי להיות מובחן וייחודי בדרכו, בהשוואה לחינוך הממלכתי מתבטא גם ב"תוכנית הלאומית לחינוך" שהוכנה על ידי כוח המשימה הלאומי לקידום החינוך בישראל בשנת 2005, ומטרתה הייתה לבחון ולבדוק את מערכת החינוך במדינת ישראל ולהמליץ על תוכנית שינוי כוללת. גם חברי הוועדה, חברי הכוח הלאומי, ציינו כי הם רואים בציבור הציוני-דתי קהילה מרכזית המקיימת אורח חיים מובהק ונפרד, והיא רואה ערך רב בחיזוק החינוך הממלכתי דתי כנדבך חשוב של כלל החינוך (דברת, 2005).

לאורך השנים רוב המחקרים שנעשו השוו בין המגזר הדתי לחילוני ובין תלמידים דתיים וחילוניים מבלי לשים דגש על אבחנה בין מסגרות החינוך השונות (Cochran, 1993; Billing et al., 2006); (Laufer et al., 2009) מטרתו של מחקר זה לערוך השוואה בין זרמי החינוך הללו בהיבטים של דרכי ההתמודדות ותגובות רגשיות על רקע השריפה בכרמל.

2.6 השערות ושאלות המחקר

1. האם קיים הבדל בין תלמידי בית הספר הממלכתי ותלמידי בית הספר הממלכתי דתי בדיווחיהם לגבי רמת חשיפה אובייקטיבית וסובייקטיבית, בבחירת אסטרטגית ההתמודדות (פתרון בעיות, השענות על האחר, אסטרטגיות לא יעילות, ואסטרטגיות התמודדות דתיות) ובתגובות הרגשיות ללחץ (חרדה, כעס ותגובות פסיכוסומטיות) שנה לאחר השריפה בכרמל?

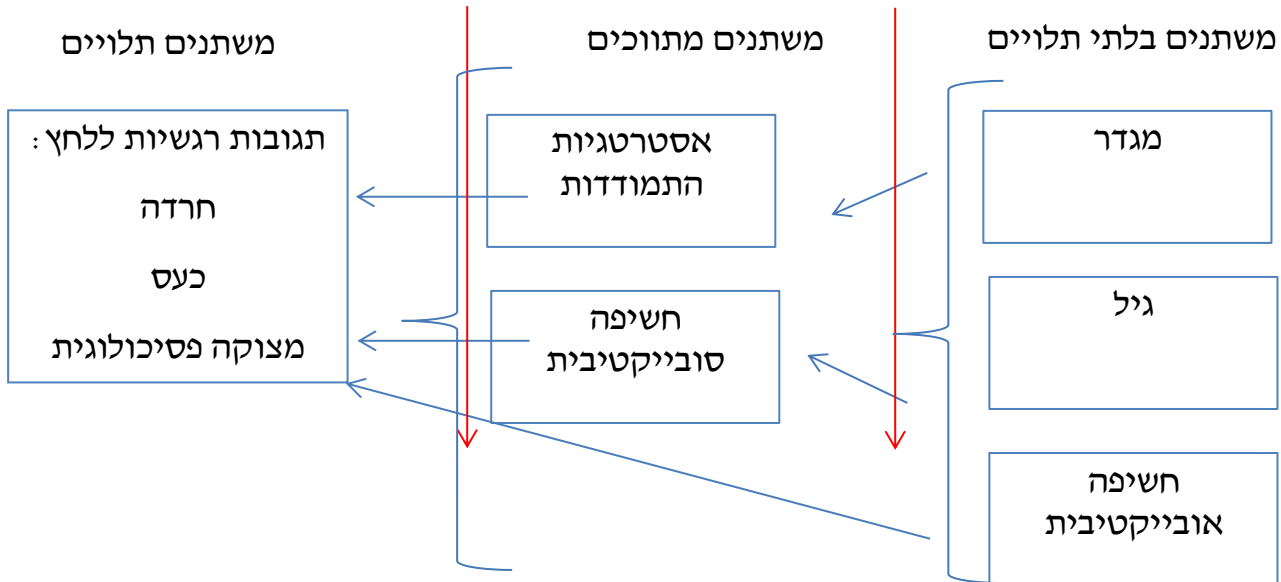
○ השערת המחקר היא כי ימצאו הבדלים בין תלמידי החינוך הממלכתי לממלכתי-דתי במידת החשיפה הסובייקטיבית והאובייקטיבית, כך שתלמידי החינוך הממלכתי דתי ידווחו יותר על חשיפה אובייקטיבית ופחות על חשיפה סובייקטיבית, בהשוואה לתלמידי החינוך הממלכתי (Laufer & Solomon, 2011).

- ימצאו הבדלים בין מתבגרים בחינוך הממלכתי לממלכתי דתי באסטרטגיות ההתמודדות שיבחרו, כך שתלמידי בית הספר הדתי ישתמשו יותר באסטרטגיות ההתמודדות של השענות על האחר ופתרון בעיות, וכן באסטרטגיות ההתמודדות דתית, לעומת תלמידי בית הספר הממלכתי שישתמשו יותר באסטרטגיות לא יעילות (Billing et al., 2006; Laufer et al., 2009); (Rosmarin et al., 2009).
- השערת המחקר היא כי ימצאו הבדלים בין תלמידי החינוך הממלכתי לממלכתי- דתי בתגובות רגשיות. כך שתלמידי בית הספר הממלכתי דתי ידווחו פחות תגובות רגשיות ללחץ, לעומת תלמידי החינוך הממלכתי (Rosmarin et al., 2009).
- 2. האם קיים הבדל בין מתבגרים ומתבגרות בדיווחיהם לגבי רמת חשיפה אובייקטיבית וסובייקטיבית, בבחירת אסטרטגיית ההתמודדות (פתרון בעיות, השענות על האחר ואסטרטגיות לא יעילות) ובתגובות הרגשיות ללחץ (חרדה, כעס ותגובות פסיכוסומטיות) שנה לאחר השריפה בכרמל ?
- השערת המחקר היא כי ימצאו הבדלים בין מתבגרים ומתבגרות במידת הדיווח על חשיפה אובייקטיבית וסובייקטיבית כך שבנים ידווחו יותר חשיפה אובייקטיבית לעומת בנות שתדווחנה על חשיפה סובייקטיבית רבה יותר (Zhang, 2011; Hafstad et al., 2011).
- ימצאו הבדלים בין מתבגרים ומתבגרות, בבחירת אסטרטגיית ההתמודדות שנה לאחר השריפה בכרמל, כך שמתבגרות ידווחו יותר על שימוש באסטרטגיות ההתמודדות של השענות על האחר ואסטרטגיות לא יעילות, לעומת מתבגרים שידווחו יותר על שימוש באסטרטגיות של פתרון בעיות (Bokszczanin 2007; Zhang et al., 2011; Yang et al., 2010). כיוון שלא נמצאה ספרות שהתייחסה להבדלים מגדריים בהתמודדות דתית, נבחנו ההבדלים ללא כיוון השערה.
- אשער כי ימצאו הבדלים בין מתבגרים ומתבגרות בדיווחיהם לגבי תגובות הרגשיות ללחץ (חרדה, כעס ותגובות פסיכוסומטיות) שנה לאחר השריפה בכרמל, כך שמתבגרות תדווחנה יותר על חרדה ומצוקה פסיכולוגית לעומת מתבגרים שידווחו רמת כעס גבוהה יותר (Kronenberg et al., 2010; Bal, 2008).

3. האם יש קשר בין גיל, רמת חשיפה אובייקטיבית וסובייקטיבית, שימוש באסטרטגיות ההתמודדות (פתרון בעיות, השענות על האחר ואסטרטגיות לא יעילות) ובתגובות הרגשיות לחץ (חרדה, כעס ותגובות פסיכוסומטיות) שנה לאחר השריפה בכרמל ?
- לא ימצא קשר בין גיל ובמידת הדיווח על חשיפה אובייקטיבית וסובייקטיבית בקרב מתבגרים בגילאים שונים (Dyb et al., 2011).
 - ימצא קשר בין גיל המתבגר ובין בחירת אסטרטגיית התמודדות. ככל שגיל המתבגרים יעלה, כך ישתמשו פחות באסטרטגיות לא יעילות, ויותר באסטרטגיות של פתרון בעיות. (Masten & Osofsky, 2004 ; Rossman, 1992 ; Osofsky, 2010 ; Zhang et al., 2011 ; Bokszezanin, 2007).
 - ככל שהחשיפה האובייקטיבית תהיה גבוהה יותר , החשיפה הסובייקטיבית תהיה רבה יותר (Neuner, 2006) והתגובות הרגשיות תהיינה חזקות יותר. ככל שהשימוש באסטרטגיות של פתרון בעיות ואסטרטגיות דתיות יהיה רב יותר, כך תדווחנה תגובות רגשיות בעצמה חלשה יותר (Masten & Osofsky, 2008) לעומת שימוש באסטרטגיות של השענות על האחר ואסטרטגיות לא יעילות, ששימוש בהם יהיה קשור בתגובות רגשיות חזקות יותר (Braun-Lewensohn et al., 2009).
- בנוסף לשאלות ההשוואה ולשאלות הקשרים, אבחן מודל מיתון, בו אשער כי הקשרים בין המשתנים השונים יהיו שונים בין שתי קבוצות המחקר המרכזיות : מתבגרים הלומדים בבי"ס ממלכתי, ומתבגרים הלומדים בבי"ס ממלכתי דתי.

משתנה ממתן

סוג בית הספר :
ממלכתי / ממלכתי דתי

מודל זה מניח כי התגובות הרגשיות של בני הנוער בחינוך הממלכתי והממלכתי דתי, בהקשר לשריפה בכרמל לפני שנה, יוסברו באמצעות המשתנים הבלתי תלויים : מגדר, גיל וחשיפה אובייקטיבית. כמו כן תגובותיהם יוסברו באמצעות סוג אסטרטגיות ההתמודדות ומידת החשיפה הסובייקטיבית של המתבגרים לאירוע, אשר הינם משתנים מתווכים במודל זה. אשער כי אסטרטגיות ההתמודדות כמו גם החשיפה הסובייקטיבית יתווכו את הקשר בין המשתנים הבלתי תלויים (מגדר, גיל וחשיפה אובייקטיבית), לבין המשתנים התלויים- תגובות רגשיות ללחץ (חרדה, כעס ותגובות פסיכוסומטיות). המשתנה "סוג בית הספר", ימתן את הקשר בין המשתנים הבלתי תלויים למשתנים התלויים, בין המשתנים הבלתי תלויים למתווכים, ובין המשתנים המתווכים לתלויים, כלומר אשער שחוזק הקשרים בין המשתנים הללו יהיו שונים בשתי הקבוצות (חינוך מ"מ וחינוך ממ"ד).

3 שיטה

3.1 אוכלוסיית המחקר

במחקר הנוכחי הועברו כ-440 שאלונים בקרב בני נוער משני בתי ספר תיכוניים. האחד בית ספר ממלכתי, שהינו בית ספר אזורי במעגן מיכאל המשתייך למועצה אזורית חוף הכרמל ושתלמידיו מתקבצים מ-25 ישובים שונים (ביניהם מושבים וקיבוצים) בית הספר השני הוא ממלכתי דתי, והינו בית הספר מקיף הנמצא בטירת הכרמל.

לוח מס' 1: תיאור המדגם

מאפיינים	מספר	%	מ"מ		ממ"ד	
			מס'	%	מס'	%
גיל- ממוצע (סטיית תקן)	16.3 (0.97)		16.4 (0.85)		16.1 (1.17)	
מגדר						
בנים	183	44	133	47.3	50	37.6
בנות	231	56	148	52.7	83	62.4
סה"כ	414		281	67.8	133	32.2
תלמידים כיתות						
כיתה ט'	38	9	0	0	38	28.6
כיתה י'	109	26	78	27.8	31	23.3
כיתה יא'	153	37	120	42.7	33	24.8
כיתה יב'	114	28	83	29.5	31	23.3
השכלת הורים						
השכלת אב						
עד השכלה תיכונית	160	38.6	70	24.9	90	67.7
מעל השכלה תיכונית	254	61.4	211	75.1	43	32.3
השכלת אם						
עד השכלה תיכונית	125	30.2	41	14.6	84	63.2
מעל השכלה תיכונית	289	69.8	240	85.4	49	36.8

3.2 תהליך

על פי כללי האתיקה המחייבים, הצעת המחקר וגוף השאלון נשלחו ללשכת המדען הראשי במשרד החינוך. לאחר קבלת האישורים המתאימים מהנ"ל וכן אישורם של מנהלי בתי הספר, נקבעו מועדים להעברת השאלונים. השאלונים הועברו במהלך חודש דצמבר כשנה לאחר השריפה בכרמל בשלושה

ביקורים שונים. התלמידים מילאו את השאלון, כשבכיתה נכחה עורכת המחקר. זמן מילוי השאלונים נע בין 20 ד' ל 45 ד'.

3.3 כלי המחקר

השאלון אותו מילאו התלמידים כלל שאלות דמוגרפיות על גיל, מגדר, מקום מגורים ותעסוקת הורים. שאלון זה הינו חלק ממחקר רחב יותר שכלל שאלונים נוספים. לצורך מחקר זה, השאלות אותן מנתחת עורכת המחקר מתייחסות לחשיפה אובייקטיבית חשיפה סובייקטיבית, אסטרטגיות התמודדות (פתרון בעיות, הישענות על האחר, אסטרטגיות לא יעילות והתמודדות דתית) וכן תגובות רגשיות למצבי לחץ שונות הכוללות חרדה, כעס ותגובות פסיכוסומטיות.

שאלון חשיפה אובייקטיבית: שאלון זה נבנה במיוחד לצורך מחקר שנערך מיד לאחר השריפה בכרמל. הוא כלל ארבע שאלות (עם תתי סעיפים) שהתייחסו במישרין לשריפה ולמידת הסכנה הממשית והמיידית של המתבגרים לביתם ויישובם. השאלות היו קונקרטיות וברורות, כמו למשל: "האם פונו מבתיכם?", "האם ביתם נשרף? והאם נשרפו בתים ביישובם?" השאלות חוברו לאינדקס חשיפה אובייקטיבית.

שאלון חשיפה סובייקטיבית: שאלון זה כלל ארבע שאלות בהן התבקש המתבגר לציין בסולם ליקרט שכלל חמש דרגות, עד כמה הרגיש כי המצב היה מסוכן לו, למשפחתו, לחבריו ולאנשי יישובו. ממוצע תשובות של הנבדק חוברו לאינדקס חשיפה סובייקטיבית. מהימנות הכלי היא $\alpha=0.82$

שאלון חרדה מצבית (Spielberger et al., 1970) מטרתו להעריך את תחושת החרדה בקרב מתבגרים. לשאלון זה נוסח עברי שעובד ע"י טייכמן (1978) אשר נמצא תקף מהימן ומקביל לנוסח באנגלית. בשאלון זה, 11 פריטים. עבור כל היגד התבקש המתבגר לציין את מידת הסכמתו. סולם המדידה היה ליקרט שכלל ארבע דרגות. מצב החרדה הוערך ע"י ממוצע 11 ההיגדים כמו למשל "אני חושש כעת מאסונות", "אני חרד" (Spielberger et al., 1970; Teichman, 1978). מהימנות השאלון היא $\alpha=0.85$

שאלון כעס מצבי (Spielberger et al., 1970) מטרתו להעריך את תחושת הכעס בקרב מתבגרים. לשאלון זה נוסח עברי שעובד ע"י טייכמן (1978) שנמצא תקף מהימן ומקביל לנוסח באנגלית. בשאלון זה 6 פריטים. עבור כל היגד, התבקש המתבגר לציין את מידת הסכמתו. סולם המדידה היה ליקרט שכלל ארבע דרגות, מידת הכעס הוערכה ע"י ממוצע 6 הפריטים שכללו היגדים כמו "אני מרגיש מתוסכל", "אני מרגיש ממורמר" (Spielberger et al., 1970; Teichman, 1978). מהימנות השאלון היא $\alpha=0.83$

שאלון מצוקה פסיכולוגית (בן סירא, 1979) השאלון עובד ע"י שגיא (2001) לשימוש באוכלוסיות

ילדים. מטרת שאלון זה הייתה לתאר סימפטומים פסיכוסומטיים אשר יכולים להעיד על תסמינים פסיכולוגיים. השאלון בגירסה הנוכחית כולל חמישה פריטים, בה המתבגר מסמן את התדירות בה מופיעים התסמינים. סולם המדידה כולל ארבע דרגות. ציונים גבוהים מייצגים רמות גבוהות של מצוקה פסיכולוגית וציונים נמוכים מייצגים רמות נמוכות של מצוקה. מידת המצוקה הפסיכולוגית מוערכת על ידי ממוצע חמשת הפריטים, שכללו היגדים כמו "האם היו לך כאבי ראש, שמאוד הפריעו לך?", "האם היו לך כאבי בטן?" (Ben Sira, 1979 ; Sagy & Dotan, 2001). מהימנות השאלון היא $\alpha=0.73$

שאלון התמודדות למתבגרים (Frydenberg & Lewis, 1993) הגרסה המקוצרת כוללת 18

פריטים, שלכל אחד מהם חמש אפשרויות תשובה. הפריטים נלקחו מתוך השאלון הארוך, שמונה 79 פריטים. כל אחד מהפריטים מייצג אסטרטגיית התמודדות. האסטרטגיות השונות מכונסות לשלושה סולמות כלליים: "פתרון בעיות", "השענות על האחר", ו"אסטרטגיות לא יעילות". החוקרות מדווחות על מהימנות ותקפות טובים לסולמות אלו. מחקרים שונים שנערכו בקרב מתבגרים בארץ, מחזקים את דיווח החוקרות. במחקר זה, מהימנות הסולם "פתרון בעיות" הוא $\alpha = 0.75$, מהימנות הסולם "השענות על אחר" הינו $\alpha = 0.60$, ומהימנות הסולם "אסטרטגיות לא יעילות" $\alpha = 0.73$.

שאלון מקוצר להתמודדות דתית לאחר אירוע משמעותי (Pargament et al., 1998) לשאלון זה

גרסה מלאה הכוללת 21 פריטים, וגירסה קצרה הכוללת 14 פריטים. השאלות מתייחסות להתמודדות דתית חיובית ויעילה, ולהתמודדות דתית שלילית שאינה יעילה לאחר אירוע משמעותי. במחקר זה נעשה שימוש ב-7 פריטים. עבור כל היגד, התבקש המתבגר לציין את מידת הסכמתו. סולם המדידה היה ליקרט שכלל חמש דרגות. השאלון כלל ארבעה היגדים המתייחסים להתמודדות דתית חיובית כמו "אני מאמין שאלוהים שומר עלי", ושלושה היגדים המתייחסים להתמודדות דתית שלילית שאינה מועילה, כמו "אני חושב שאלוהים מנסה אותי". החוקרים מדווחים על מהימנות ותקפות טובים לסולמות אלו (Pargament et al., 1998; Pargament, 1997). מהימנות הפריטים $\alpha = 0.95$

4 תוצאות

4.1 ניתוח הנתונים

בדיקת השערות המחקר התבצעה על ידי מבחני T ומבחן ANOVA להשוואת ממוצעי המשתנים השונים בקרב הקבוצות השונות. כמו כן נבדקו קשרים בין משתני המחקר השונים באמצעות מתאם פירסון ורגרסיות הירכיות מרובות משתנים לינאריות.

ראשית, לוח 2 מציג את תפוצת משתני המחקר השונים בכלל המדגם.

לוח מספר 2 : תפוצת המשתנים בקרב כלל המדגם במשתני המחקר השונים.

כלל המדגם			
ס.ת	ממוצע	טווח	
0.20	1.35	(1-2)	חשיפה אובייקטיבית
1.03	3.13	(1-5)	חשיפה סובייקטיבית
16.61	53.01	(18-90)	אסטרטגיה של פתרון בעיות
17.10	42.71	(20-100)	אסטרטגיה של השענות על האחר
12.88	41.87	(18-90)	אסטרטגיות לא יעילות
0.62	2.21	(1-4)	חרדה
0.66	1.57	(1-4)	כעס
0.63	1.92	(1-4)	מצוקה פסיכולוגית
1.38	2.85	(1-5)	התמודדות דתית

ממצאים אלה עולה כי בכלל המדגם, הדיווח על חשיפה סובייקטיבית, לעומת אובייקטיבית, הינו מעל הממוצע, כמו כן דיווחו המתבגרים בשלוש אסטרטגיות ההתמודדות על שימוש מעל הממוצע, ואילו השימוש באסטרטגית התמודדות דתית הינו פחות מהממוצע. בנוסף, תגובה רגשית של חרדה, הינה רבה יותר בהשוואה לכעס ומצוקה פסיכולוגית.

4.2 הבדלים בין תלמידי החינוך הממלכתי ותלמידי החינוך הממלכתי דתי במשתני המחקר השונים

על מנת לבדוק האם קיים הבדל בין תלמידי החינוך הממלכתי והממלכתי דתי בדיווחיהם על רמת חשיפה אובייקטיבית וסובייקטיבית, בחירת אסטרטגית ההתמודדות (פתרון בעיות, השענות על האחר ואסטרטגיות לא יעילות) ותגובות רגשיות ללחץ (חרדה, כעס ומצוקה פסיכולוגית), שנה לאחר השריפה בכרמל (השערות מס' 1-3), נערך מבחן t להשוואת ממוצעי הקבוצות. לוח מספר 3 מציג הבדלים בין תלמידי החינוך הממלכתי ותלמידי החינוך הממלכתי דתי במשתני המחקר השונים.

לוח מספר 3: הבדלים בין תלמידי החינוך הממלכתי ותלמידי החינוך הממלכתי דתי במשתני המחקר

השונים

t	ממלכתי דתי		ממלכתי		טווח	משתנה
	N ≈133		N≈281			
	ממוצע	ס.ת.	ממוצע	ס.ת.		
-4.58 ***	0.24	1.42	0.18	1.31	(1-2)	חשיפה אובייקטיבית
-7.09 ***	0.89	3.63	0.95	2.88	(1-5)	חשיפה סובייקטיבית
-2.50 **	16.39	56.00	16.55	51.62	(18-90)	אסטר' של פתרון בעיות
-7.05 ***	18.10	50.87	15.18	38.86	(20-100)	השענות על האחר
-6.84 ***	12.69	48.00	11.95	38.99	(18-90)	אסטרטגיות לא יעילות
-1.62	0.63	2.28	0.62	2.18	(1-4)	חרדה
-1.54	0.73	1.64	0.62	1.54	(1-4)	כעס
-1.92 *	0.62	2.01	0.64	1.88	(1-4)	מצוקה פסיכולוגית
-21.18 ***	0.78	4.22	11.1	2.21	(1-5)	התמודדות דתית

*p<.05, **p<.01, ***p<.001

בהתאם להשערת המחקר, נמצא כי תלמידי החינוך הממלכתי דתי דיווחו על חשיפה אובייקטיבית רבה יותר, ושימוש רב יותר באסטרטגיות ההתמודדות של השענות על האחר ופתרון בעיות. לעומת זאת, ההשערות לפיהן תלמידי החינוך הממלכתי דתי ידווחו על חשיפה סובייקטיבית ומצוקה פסיכולוגית פחותות לעומת תלמידי החינוך הממלכתי לא אוששו. כמו כן בניגוד להשערות, בתגובות הרגשיות הסיטואציוניות חרדה וכעס, לא נמצאו הבדלים בין תלמידי החינוך הממלכתי והממלכתי דתי.

4.3 הבדלים בין מתבגרים ומתבגרות במשתני המחקר השונים

על מנת לבדוק האם קיים הבדל בין מתבגרים ומתבגרות בדיווחיהם על רמת חשיפה אובייקטיבית וסובייקטיבית, בבחירת אסטרטגיית ההתמודדות (פתרון בעיות, השענות על האחר ואסטרטגיות לא יעילות) ובתגובות הרגשיות ללחץ (חרדה, כעס ומצוקה פסיכולוגית) שנה לאחר השריפה בכרמל, (השערות מס' 4-6), נערך מבחן t להשוואת ממוצעי הקבוצות. לוח מספר 4 מציג את הממוצעים וסטיות התקן בקרב מתבגרים ומתבגרות.

לוח מספר 4 : הבדלים בין מתבגרים ומתבגרות במשתני המחקר השונים

t	בנות N≈ 231		בנים N≈183		טווח	משתנה
	ס.ת	ממוצע	ס.ת	ממוצע		
-2.29*	0.21	1.37	0.20	1.32	(1-2)	חשיפה אובייקטיבית
-7.28***	0.94	3.44	1.03	2.73	(1-5)	חשיפה סובייקטיבית
3.21***	16.32	50.69	16.54	55.92	(18-90)	אסטרטגיה של פתרון בעיות
-3.14*	17.76	45.04	15.80	39.78	(20-100)	אסטרטגיה השענות על האחר
-1.56	13.27	42.75	12.34	40.77	(18-90)	אסטרטגיות לא יעילות
-4.52***	0.64	2.33	0.56	2.06	(1-4)	חרדה
-1.80	0.69	1.62	0.60	1.51	(1-4)	כעס
-4.45***	0.64	2.05	0.60	1.77	(1-4)	מצוקה פסיכולוגית
- 2.49**	1.37	3.00	1.39	2.66	(1-5)	התמודדות דתית

*p<.05, **p<.01, ***p<.001

בהתאם להשערת המחקר, בנות דיווחו על חשיפה סובייקטיבית רבה יותר, שימוש רב יותר באסטרטגיות ההתמודדות של השענות על האחר, וכן חרדה ומצוקה הפסיכולוגית גבוהה יותר. בניגוד להשערת המחקר, נמצא כי בנות דיווחו על חשיפה אובייקטיבית רבה יותר לעומת בנים. כמו כן ההשערות שהניחו כי יהיו הבדלים בין הקבוצות בתגובה הרגשית הסיטואציונית כעס, ושימוש באסטרטגיות לא יעילות, לא אוששו.

4.4 הבדלים בין המגזרים והמגדר בתגובות הרגשיות

לוח מספר 5 מציג הבדלים בקרב תלמידי החינוך הממלכתי והממלכתי דתי, תוך הפרדה בין מתבגרים ומתבגרות. לוח זה מאפשר לבחון את ההבדלים בין הקבוצות ובתוך הקבוצות.

לוח מספר 5 : הבדלים בקרב תלמידי החינוך הממלכתי והממלכתי דתי, תוך הפרדה בין מתבגרים ומתבגרות

F	ממלכתי דתי				ממלכתי				טווח	משתנה
	d בנות N=83		c בנים N=50		b בנות N=148		a בנים N=133			
	ממוצע	ס.ת.	ממוצע	ס.ת.	ממוצע	ס.ת.	ממוצע	ס.ת.		
ab, ad 8.43 ***	0.62	2.32	0.57	2.22	0.63	2.34	0.55	2.00	(1-4)	חרדה
2.03	0.72	1.64	0.75	1.65	0.68	1.61	0.54	1.42	(1-4)	כעס
ab, ad 7.96 ***	0.64	2.07	0.58	1.92	0.64	2.03	0.60	1.71	(1-4)	מצוקה פסיכולוגית

*p<.05, **p<.01, ***p<.001

מלוח זה עולה כי במשתנים חרדה ומצוקה פסיכולוגית, ההבדלים המשמעותיים שנצפו היו על רקע מגדרי ולא על רקע סוג בית הספר. ואילו במשתנה כעס אין הבדלים בדווח בין המגזרים והמינים.

4.5 קשרים בין גיל ומשתני המחקר השונים

לוח מספר 6 מציג את הקשרים השונים בין המשתנים באמצעות מתאם פירסון

לוח מספר 6: קורלציות בין גיל ומשתני המחקר: חשיפה אובייקטיבית, חשיפה סובייקטיבית, אסטרטגיות התמודדות ותגובות רגשיות ללחץ בכלל

	10	9	8	7	6	5	4	3	2	1	
גיל 1										-	
2 חשיפה אובייקטיבית									-	0.04	
3 חשיפה סובייקטיבית									0.37***	0.01	
4 פתרון בעיות								0.10*	0.18*	0.11*	
5 השענות על האחר							0.51***	0.29***	0.24***	0.06	
6 אסטרטגיות לא יעילות						0.6***	0.48***	0.24***	0.22***	-0.01	
7 חרדה					0.25***	0.16**	-0.06	0.24***	0.12*	0.02	
8 כעס				0.62***	0.34***	0.21***	0.04	0.19***	0.19***	0.01	
9 מצוקה פסיכולוגית			0.36***	0.36***	0.27***	0.11*	-0.05	0.15**	0.16**	-0.07	
10 אסטרטגיות התמודדות דתית		0.14**	0.14**	0.19***	0.34***	0.41***	0.15**	0.35***	0.23***	-0.07	

*p<.05 ,

***p<.001

**p<.01,

מתוך לוח 6 ניתן לראות כי לשימוש באסטרטגיה של פתרון בעיות דפוס קשרים שונה משתי האסטרטגיות האחרות של השענות על האחר ואסטרטגיות לא יעילות. למשל אין קשר בין שימוש באסטרטגיה של פתרון בעיות ובין התגובות הרגשיות השונות, לעומת שתי האסטרטגיות האחרות, בהן נמצא קשר בינוני. כמו כן נמצאו קשרים חלשים בין אסטרטגיה של פתרון בעיות ובין חשיפה אובייקטיבית, סובייקטיבית ואסטרטגית התמודדות דתית, לעומת קשרים בינוניים עם שימוש באסטרטגיה של השענות על האחר ואסטרטגיות לא יעילות עם משתנים אלו. בהתאם להשערות המחקר, אוששו ההשערות כי לא ימצא קשר בין גיל ומידת הדיווח על חשיפה אובייקטיבית וסובייקטיבית, כמו כן מתבגרים מבוגרים עשו שימוש רב יותר באסטרטגיות של פתרון בעיות.

לאור מחקרים קודמים שאיחדו את התגובות הרגשיות ללחץ למשתנה אחד (Braun- Lewensohn et al., 2010) ובשל קורלציות גבוהות בין משתני תגובות הלחץ במחקר זה, נבדקה האפשרות לאחד את שלושת משתני התגובות הרגשיות ללחץ למשתנה אחד. בניית גורמים שנערך לשלושת משתני תגובות הלחץ : חרדה מצבית, כעס מצבי ומצוקה פסיכולוגית, נמצא כי ישנו גורם אחד המסביר % 63.35. מכאן, נוצר משתנה חדש הנקרא "תגובות רגשיות".

הגרסיה היררכית מרובת משתנים בוצעה על מנת לבחון את הסבר תגובות הלחץ באמצעות משתני המחקר. בדקנו עד כמה משתני המחקר : חשיפה אובייקטיבית, חשיפה סובייקטיבית, אסטרטגיות התמודדות, מגדר וגיל, מסבירים את התגובות הרגשיות ללחץ בקרב בני נוער שנה לאחר השריפה בכרמל. כמו כן בוצעה אינטראקציה בין המשתנה בית ספר (ממלכתי/ממלכתי דתי) וכל אחד ממשתני המחקר המנבאים. הגרסיה נבדקה בשיטת הצעדים, תחילה הוכנסו משתנים דמוגרפיים, בצעד השני והשלישי משתני החשיפה, בצעד הרביעי אסטרטגיות התמודדות, בצעד החמישי אסטרטגיות התמודדות דתית ובצעד השישי האינטראקציות.

לוח מספר 7 : רגרסיה היררכית מרובת משתנים בצעדים להסבר משתני המחקר על המשתנה
תגובות רגשיות

צעד	משתנה	B	SE	β	t	R ²
1	מגדר	0.23	0.05	0.22	4.62***	0.05
	גיל	-0.01	0.02	-0.02	0.5	
2	מגדר	0.16	0.05	0.16	3.12**	0.03
	גיל	-0.01	0.02	-0.02	-0.45	
3	חשיפה אובייקטיבית	0.43	0.12	0.18	3.72 ***	0.02
	מגדר	0.16	0.05	0.15	3.11**	
	גיל	-0.01	0.02	-0.02	-0.45	
	חשיפה אובייקטיבית	0.3	0.12	0.12	2.42*	
4	חשיפה סובייקטיבית	0.08	0.03	0.16	2.98**	0.15
	מגדר	0.09	0.05	0.09	1.92*	
	גיל	0.007	0.02	0.01	0.29	
	חשיפה אובייקטיבית	0.19	0.11	0.08	1.66	
	חשיפה סובייקטיבית	0.05	0.02	0.11	2.20*	
	אסטרטגיות של פתרון בעיות	-0.009	0.002	-0.3	-5.59***	
	השענות על לאחר	0.001	0.002	0.04	0.69	
	אסטרטגיות לא יעילות	0.02	0.002	0.44	7.75***	
5	מגדר	0.09	0.05	0.09	1.94*	0.15
	חשיפה אובייקטיבית	0.19	0.11	0.08	1.62	
	חשיפה סובייקטיבית	0.05	0.03	0.10	2.01*	
	אסטרטגיות של פתרון בעיות	-0.009	0.002	-0.3	-5.51***	
	אסטרטגיות של פתרון בעיות	-0.009	0.002	-0.3	-5.51***	

	0.52	0.03	0.002	0.001	השענות על לאחר	
	7.62***	0.43	0.002	0.017	אסטרטגיות לא יעילות	
0.001	0.61	0.03	0.02	0.01	התמודדות דתית	
	1.98*	-0.1	0.29	0.09	מגדר	6
	-0.85	-0.10	0.29	-0.25	חשיפה אובייקטיבית	
	1.09	0.16	0.07	0.08	חשיפה סובייקטיבית	
	0.2	0.03	0.005	0.001	אסטרטגיות של פתרון בעיות	
	-1.65	-0.29	0.005	-0.009	השענות על האחר	
	3.30**	0.58	0.007	0.02	אסטרטגיות לא יעילות	
	2.31*	0.43	0.07	0.16	התמודדות דתית	
	1.68	0.49	0.18	0.31	אינטראקציה בי"ס וחשיפה אובייקטיבית	
	0.33-	0.07-	0.05	-0.02	אינטראקציה בי"ס וחשיפה סובייקטיבית	
	-2.36*	0.55-	0.003	0.008-	אינטראקציה בי"ס ופתרון בעיות	
	1.95*	0.51	0.004	0.007	אינט' בי"ס והשענות על האחר	
	0.74	-0.21	0.004	-0.004	אינט' בי"ס ואסטרטגיות לא יעילות	
0.036	-1.63	-0.52	0.05	-0.08	אינט' בי"ס ואסטרטגיות דתיות	
0.29					סה"כ	

*p<.05 , **p<.01, ***p<.001

ממודל זה עולה כי משתני המחקר השונים מסבירים 29% מהשונות במשתנה תגובות רגשיות ללחץ. המשתנה מגדר מסביר 5% מהשונות. המשתנים אשר הסבירו את אחוז השונות הגבוה ביותר הם

שלוש אסטרטגיות ההתמודדות (פתרון בעיות, השענות על האחר ואסטרטגיות לא יעילות). המשתנה התמודדות דתית מהווה אחוז זניח ביותר בהסבר המשתנה תגובות לחץ. כמו כן, בהתייחס למשתנים מתווכים במודל המחקר, ניתן לראות כי אמנם המשתנה חשיפה אובייקטיבית נשאר מובהק גם בהוספת המשתנה חשיפה סובייקטיבית, אך במבחן סובל שנערך נמצא כי קיים תיווך מובהק ($p=0.04$ $z=2.02$). עם זאת, בהוספת המשתנה אסטרטגיות התמודדות, במבחן סובל, לא התקבל ערך מובהק, ($z=1.36$ $p=0.17$) מכאן, ניתן לומר כי בין חשיפה אובייקטיבית ובין ותגובות לחץ במודל זה, ישנו תיווך חלקי מובהק של המשתנה חשיפה סובייקטיבית. לא נבדק תיווך בין המשתנה גיל ותגובות לחץ, כיוון שלא נמצא קשר בבדיקת הקורלציות.

ניתן לראות כי המשתנה מגדר מסביר באופן מובהק את התגובות הרגשיות גם כשנוספו משתנים רבים. כמו כן, המשתנה אסטרטגיה של פתרון בעיות נמצא מובהק ושלילי, כלומר, ככל שהמתבגרים השתמשו יותר באסטרטגיה זאת, כך פחתו התגובות הרגשיות. המשתנה אסטרטגיות התמודדות לא יעילות נמצא בקשר חיובי ומובהק עם התגובות הרגשיות. משמע, ככל שהמתבגרים השתמשו יותר באסטרטגיה זאת, כך גברו התגובות הרגשיות. המשתנה השענות על האחר, לא נמצא כמסביר תגובות רגשיות.

בחינת האינטראקציה העלתה שתי אינטראקציות מובהקות- האחת: בית ספר * פתרון בעיות והשנייה: בית ספר * אסטרטגיה של השענות על האחר. לאור זאת, ניתן לומר כי השערת המיתון של מודל המחקר אוששה. בנוסף, בשל מולטי קולינריות בין ארבע אסטרטגיות ההתמודדות, החלטנו להריץ רגרסיות נפרדות לבתי הספר מהזרמים השונים (ממלכתי וממלכתי דתי) עם תגובות רגשיות לחץ כמשתנה תלוי, ואסטרטגיות התמודדות כמשתנים בלתי תלויים. כיוון שלא נמצא ביסוס תיאורטי המניח איזו אסטרטגית התמודדות תסביר יותר או פחות תגובות רגשיות לחץ, בחרנו ברגרסיית stepwise.

לוח מס' 8 : רגרסיה מרובת משתנים להסבר תגובות רגשיות בקרב תלמידי החינוך הממלכתי

משתנה	B	SE	β	t	R ²
אסטרטגיות לא יעילות	0.02	0.003	0.50	7.268***	0.15
אסטרטגיות של פתרון בעיות	-0.008	0.002	-0.25	-4.05 ***	0.05
התמודדות דתית	0.09	0.02	0.19	3.58***	0.04
סה"כ					0.24

*p<.05, **p<.01, ***p<.001

לוח מספר 9 : רגרסיה מרובת משתנים להסבר תגובות רגשיות בקרב תלמידי החינוך הממלכתי דתי

משתנה	B	SE	β	t	R ²
אסטרטגיות לא יעילות	0.01	0.004	0.35	3.88***	0.08
אסטרטגיות של פתרון בעיות	-0.02	0.003	-0.52	-5.97 ***	0.17
התייחסות לאחר	0.007	0.003	0.24	2.59**	0.04
סה"כ					0.29

*p<.05, **p<.01, ***p<.001

בקרב תלמידי החינוך הממלכתי, נמצא כי אסטרטגיות ההתמודדות השונות מסבירות 24%

מהשונות בתגובות הלחץ בקרב מתבגרים. המשתנה שימוש באסטרטגיות לא יעילות בקרב החינוך הממלכתי, נמצא קשור ליותר תגובות רגשיות ללחץ, והוא מסביר 15% מתגובות הלחץ. בקרב תלמידי החינוך הממלכתי דתי, אסטרטגיות ההתמודדות השונות מסבירות 29% מהשונות בתגובות הלחץ בקרב מתבגרים. למשתנה פתרון בעיות, המסביר 17% מהשונות, תרומה מובהקת וגדולה ביותר (קשר שלילי) בהסבר לתגובות הלחץ בקרב מתבגרי החינוך הממלכתי דתי (גם בהשוואה לתלמידי החינוך הממלכתי).

על פי נתוני הרגסיות בשני המגזרים, המשתנים אסטרטגיות לא יעילות ואסטרטגיות של פתרון בעיות מסבירים תגובות רגשיות אולם עוצמת הקשר ואחוז השונות המוסברת בשני המגזרים שונה. בקרב תלמידי החינוך הממלכתי, המשתנה אסטרטגיות לא יעילות הינו המשתנה בעל החשיבות הרבה ביותר בתרומתו להסבר השונות של המשתנה תגובות רגשיות ללחץ. כמו כן, נמצאה עוצמה ושונות כמעט כפולה בתרומתו לתגובות רגשיות, לעומת מתבגרים מהחינוך הממלכתי דתי. נוסף על כך, בקרב תלמידי החינוך הממלכתי דתי, במשתנה אסטרטגיות של פתרון בעיות, נמצאה עוצמה כמעט כפולה וקשר הפוך בתרומתו להסבר תגובות רגשיות ללחץ, לעומת מתבגרים מהחינוך הממלכתי.

להבדיל משני המשתנים הללו, המשתנה השלישי התורם להסבר תגובות רגשיות לחץ שונה בכל

אחד מהמגזרים. בקרב מתבגרי החינוך הדתי זהו המשתנה אסטרטגיות התמודדות דתית ואילו בקרב מתבגרי החינוך הממלכתי זהו המשתנה השענות על האחר. משמע, בכל מגזר ישנו משתנה אחר אשר לא מופיע במשוואת הרגסיה כיוון שעל פי החישוב הסטטיסטי, הוא לא הסביר באופן מובהק את התגובות הרגשיות ללחץ.

5 דיון

מטרת המחקר הנוכחי הייתה לבחון רמת חשיפה אובייקטיבית וסובייקטיבית, אסטרטגיות התמודדות וכן תגובות רגשיות ללחץ (חרדה, כעס ומצוקה פסיכולוגית), בקרב בני נוער חילוניים ודתיים כשנה לאחר השריפה בכרמל. הממצא הבולט הראה כי חרדה הייתה התגובה הרגשית העוצמתית ביותר בהשוואה לכעס ומצוקה פסיכולוגית. מגמה דומה נמצאה במחקר אחר שנערך בקרב אוכלוסייה דומה, מיד לאחר השריפה (Braun -Lewensohn & Sagy, 2011). עוד עולה מהשוואה בין שני המחקרים הללו, כי עוצמות שלוש התגובות פחתו מעט, אולם עדיין הדיווח על תחושת החרדה היה בטווח העליון של הסקאלה, לעומת מצוקה פסיכולוגית וכעס אשר היו בטווח הנמוך יותר של הסקאלה. ייתכן כי חרדה, לעומת תגובות הלחץ האחרות, מתייחסת לאירועים עתידיים, והיא מבטאת דאגה וחשש שמא יתרחש בשנית אירוע דומה.

5.1 הבדלים בין המגזרים

שאלת המחקר הראשונה מצביעה על מגמה מעניינת: בהשוואה לתלמידי החינוך הממלכתי, תלמידי החינוך הממלכתי דתי דיווחו על חשיפה אובייקטיבית וסובייקטיבית כמו גם על מצוקה פסיכולוגית רבה יותר. נוסף על כך דיווחו תלמידים אלו על שימוש רב יותר באסטרטגיות ההתמודדות השונות. רק במשתנים כעס וחרדה לא ניכר הבדל מובהק בין שני המגזרים. דיווחים אלה מעידים על דפוס בו מתבגרים דתיים מעצימים את רגשותיהם ומחשבותיהם, ואפשר שאינם חוששים להביע את רגשותיהם, לאור החוסן הרב יותר המאפיין בעלי אמונה דתית. (Newton & McIntosh, 2009 ; Rosmarin et al., 2009)

5.1.1 חשיפה אובייקטיבית וסובייקטיבית

ההשערה הראשונה שבחנה הבדלים במשתני החשיפה בין המגזרים אוששה באופן חלקי. תלמידי החינוך הממלכתי דתי דיווחו על חשיפה אובייקטיבית רבה יותר, ובניגוד להשערה, גם על חשיפה סובייקטיבית רבה יותר. ייתכן כי תלמידי החינוך הממלכתי דתי דיווחו על חשיפה סובייקטיבית רבה יותר, כיוון שמעגלי הקשרים ותפיסת הקשרים החברתיים המשפחתיים והקהילתיות שלהם שונה באופייה מתלמידי החינוך הממלכתי. כפי שנמצא בספרות, אמונה דתית מניעה את חברי הקהילה לשמור

על רמת הזדהות עם זהות הפרט, והיא מחזקת את שאיפתו לשמור על לכידות קהילתית. כמו כן היא מעניקה משקל רב יותר לעזרה לזולת ולקהילה (בן-רפאל ובן חיים, 2006). בנוסף, לציבור הדתי חשוב ביותר כבוד להורים, התחשבות בזולת ואהבת הארץ (שורצולד, 1990). אם כן, אפשרי שתלמידי החינוך הממלכתי דתי מתמקדים במה שאינו עומד בסתירה לכבוד ההורים, ערכים וצווים דתיים, ומתייחסים ביתר שאת לקבוצת השווים, לקהילה ולמשפחה (Katz-Gerro & Yaish, 2009; סואן ורבינוביץ, 2011). יתכן והבדלים ערכיים אלו בין המגזרים, הם שגרמו לתלמידי החינוך הממלכתי דתי לחוש סכנה גדולה יותר לקרוביהם המשפחתיים והקהילתיים, ולדווח יותר על חשיפה סובייקטיבית רבה יותר.

5.1.2 אסטרטגיות התמודדות

בנוגע להבדלים בשימוש באסטרטגיות ההתמודדות בין המגזרים, תלמידי החינוך הממלכתי דתי דיווחו על שימוש רב בכל סוגי אסטרטגיות ההתמודדות בהשוואה לבני הנוער החילוניים. השימוש הרב יותר באסטרטגיות של פתרון בעיות בקרב תלמידי החינוך הממלכתי דתי עשוי להעיד על רקע חינוכי ייחודי. להבדיל מהחינוך הממלכתי, בחינוך הממלכתי דתי, תכנית הלימודים הינה שונה, ומתבטאת בגישה חינוכית ובמטרות הוראה שונות, הכוללות למשל אמונה בקדושת התורה וקיום מצוות (דון יחיא, 1975). בשונה מתלמידי החינוך הממלכתי, תלמידי החינוך הממלכתי דתי, חשופים הרבה יותר לסיפורי התנ"ך השונים, בהם למדו על מנהיגים שונים שהיו אקטיביים שמצאו פתרונות יצירתיים בכדי להתמודד עם מכשולים, אירועים ואסונות בתקופה הקדומה. סביר כי כל אלה, סייעו ואולי אף הכשירו אותם כיצד להתמודד עם מכשולים שונים. ייתכן כי התוכן הלימודי השונה והווייה תרבותית אקטיבית, מובילות את תלמידי החינוך הממלכתי דתי לבחירת אסטרטגיות אקטיביות יותר, המובילות לרצון ממשי למצוא פתרון יעיל למצוקה.

באופן לא מפתיע בני הנוער הדתיים השתמשו באסטרטגיות התמודדות דתיות בצורה רבה יותר מעמיתיהם החילוניים. ניתן להסביר זאת בכך, שאמונה דתית נחשבת כמקור המסייע בהתמודדות במצבים שונים (Lim, 2010), וכמספקת מקור פסיכולוגי משמעותי ובעיקר לאופטימיות, אשר עשויה לסייע ולהוביל להתמודדות יעילה לאחר אירוע משמעותי (Chan, 2012) ייתכן כי האמונה הדתית מסייעת ומעניקה כוח לפעול בדרך אקטיבית במצבי מצוקה, שכן על פי האמונה, האל מסייע לעשות בחירות נכונות.

ייתכן והממצא כי תלמידי החינוך הממלכתי דתי השתמשו באופן מובהק יותר באסטרטגיה של השענות על האחר, נעוץ בעובדה שבעולם החילוני, קבלת עזרה ותמיכה מהקהילה נקשרת כביטוי לנזקקות

והיא פחות מקובלת חברתית (זמיר, 2006). לעומת זאת, החינוך הדתי מקנה את התלות וההישענות על האחר כערך של ממש, שכן בתרבות היהודית הדתית, מימד ההישענות על האחר וחשיבות האינטראקציה הקהילתית קשורה לערכים של ערבות הדדית, גמילות חסדים ועזרה לזולת (דגן ושות', 1992). כפי שנכתב בפרקי אבות: "שִׁמְעוֹן הַצַּדִּיק הָיָה מְשִׁיבֵי כְנָסֶת הַגְּדוּלָּה. הוּא הָיָה אוֹמֵר, עַל שְׁלֹשֶׁה דְבָרִים הָעוֹלָם עוֹמֵד, עַל הַתּוֹרָה וְעַל הָעֲבוּדָה וְעַל גְּמִילוּת חֲסָדִים" (פרקי אבות פרק א' פסוק ב).

השימוש הרב יותר של תלמידי החינוך הממלכתי דתי באסטרטגיות לא יעילות, הכוללות בשאלון היגדים כמו "מקווה שיקרה נס", "אין לי שום דרך להתמודד עם המצב", "רואה את עצמי אשם" יכול להיות מוסבר על ידי אמונתם הדתית, אשר מובילה אותם להאמין כי יש כוח עליון המכוון את הפרט, אך במקביל, עלול גם להוביל לתחושה כי קל יותר לפרט, בהשוואה לתלמידי החינוך הממלכתי, להסיר אחריות, שכן מתרחשים אירועים גם ללא תלות במה שהפרט עושה או לא עושה. כלומר, לפי האמונה, מצד אחד יש חובה לפעול ולעשות – אבל לאדם יש כוחות מוגבלים. לשיטתם, אלוהים הוא האחראי ולא תמיד הפרט מבין את מה שמתרחש ונעשה, וייתכן כי אירוע השריפה גם הוא נתפס ככזה. נוסף על כך, חלק מההיגדים הנכללים באסטרטגיה זאת מוגדרים על ידי דה אנסטסי ופריידנברג (2005) גם כמפחיתי מתח, בקרב אלה המשתמשים באסטרטגיה זאת, וכמאפיינים מי שמבקש להיות שיך (D'Anastasi & Frydenberg, 2005). כל אלה, מאפיינים כנראה יותר את שספגו המתבגרים הדתיים ואת החינוך הדתי, לעומת תלמידי החינוך הממלכתי. כמו כן, ייתכן כי תלמידי החינוך הממלכתי דתי, מתייחסים לאירוע כסימן, כלומר, זהו מסר כלשהו משמיים - על פי האמונה הדתית, לכל אירוע יש סיבה, ולא סתם מתרחשים אירועים ואסונות. ייתכן כי סיבות אלו מוסיפות תחושת קושי בהתמודדות ואולי אף מובילות לשימוש רב יותר באסטרטגיות לא יעילות.

5.1.3 תגובות רגשיות

בכל הנוגע לתגובות הרגשיות, לא נמצאו הבדלים בכעס ובמידת החרדה לעומת המצוקה הפסיכולוגית שהייתה גבוהה יותר בקרב תלמידי החינוך הממלכתי דתי. ייתכן כי תגובות רגשיות של כעס וחרדה, אשר הינן תגובות מצביות, מושפעות מאוד מהאירוע, ופחות מאמונה דתית. אירוע השריפה, נתפס כמאיים בכל קנה מידה, עם סיקור תקשורתי רחב, נוכחות כוחות בטחון והצלה מהארץ ומהעולם, ובנוסף על כך, אירוע טרגי בו נשרפו למוות עשרות אנשים. מכאן, תלמידי החינוך הממלכתי ותלמידי החינוך הממלכתי דתי כאחד עמדו מול מצב איומי – קיומי וכאמור ביטויי חרדה וכעס נפוצים בקרב הכלל ללא אבחנה, זאת לעומת המצוקה פסיכולוגית, אשר אינה תלויה מצב. אפשרות נוספת להסבר דיווחיהם

הרבים יותר של תלמידי החינוך הדתי, קשורה להבדלים סוציאקונומיים. כפי שנמצא במחקרים נוספים (Braun-Lewensohn & Sagy, 2011; Dyregrov & Yule, 2006 ; La Greca et al., 1996), בעלי מעמד סוציאקונומי גבוה יותר מדווחים על פחות על מצוקה פסיכולוגית. במחקר זה המצב הסוציאקונומי של התלמידים נמדד במספר שנות הלימוד של הוריהם. הורי מתבגרי החינוך הממלכתי נמצאו בעלי השכלה גבוהה יותר ביחס להורי התלמידים בחינוך הממלכתי דתי, ומכאן, ניתן לשער כי זהו גם הרקע להבדלים ברמת המצוקה הפסיכולוגית.

5.2 מגדר

שאלת המחקר השנייה העוסקת במגדר, מצביעה על מגמה בה דיווחי המתבגרות, במרבית משתני המחקר, היו גבוהים יותר בהשוואה למתבגרים. יוצאים מן הכלל היו משתני הכעס ושימוש באסטרטגיות לא יעילות, בהן לא היה הבדל מובהק, ושימוש באסטרטגיות של פתרון בעיות, בהן דיווחי המתבגרים היו גבוהים יותר.

5.2.1 חשיפה

ההשערה שהניחה כי ימצאו הבדלים במשתני החשיפה על רקע מגדרי, אוששה באופן חלקי. בהתאם להשערה, מתבגרות דיווחו על חשיפה סובייקטיבית רבה יותר בהשוואה למתבגרים אך בניגוד להשערה, הן דיווחו גם על חשיפה אובייקטיבית רבה יותר. ייתכן כי כפי שנמצא במחקרים נוספים, מתבגרות לרוב מדווחות וחושפות יותר מתחושותיהן (Crick & Zahn-Waxler, 2003; Shih et al., 2006; Tolin & Foa, 2006) ייתכן שזאת לאור הלגיטימציה החברתית המאפשרת להן לנהוג כך. אפשר שהמתבגרות דיווחו גם על יותר חשיפה אובייקטיבית כיוון שהן מאפשרות לעצמן לתאר את המצב לאשורו, לעומת הדימוי שהגבר אמור לייצג כלפי החברה. נוסף על כל הנאמר, יש מקום לבחון, לאור התוצאות, סוגיה מעניינת והיא- האם החשיפה האובייקטיבית אכן בפועל כזאת? כלומר, מייצגת את מידת החשיפה האובייקטיבית כפי שהתבטאה בפועל ובשטח, או שמא היא דומה במידה כזאת או אחרת לחשיפה הסובייקטיבית ומתארת את התחושות שחוו המתבגרות וכוללות מרכיבים שונים שאינם לגמרי אובייקטיביים. אם ההנחה כי שני סוגי החשיפות למעשה דומות, ניתן להניח שהמגמה שנצפתה בחשיפה הסובייקטיבית תתבטא גם בחשיפה האובייקטיבית, משמע מתבגרות דיווחו על יותר חשיפה אובייקטיבית.

במחקר זה ובמחקרים תואמים אחרים, נמצא כי מתבגרות משתמשות יותר בתמיכה חברתית ורגשית (אסטרטגיות השענות על האחר). המתבגרות מתמקדות בד"כ בטיפוח הקרבה והקשר עם אחרים ובמתן דרור לרגשות מודחקים. לעומתן הבנים הינם מכווני מטרה ומשתמשים בדרכי התמודדות אקטיביות בכדי למצוא פתרון להתגבר על המצב (Braun-Lewensohn et al., 2010; Frydenberg & Lewis 1993 ; La Greca et al., 2002; Zhang et al., 2011). כך מצאנו הבדלים בין המינים הן בשימוש באסטרטגיות של פתרון בעיות והן בשימוש באסטרטגיות של השענות על האחר, כפי שנמצא במחקרים נוספים (Hampel & Petermann, 2005; Frydenberg, 2008). ייתכן כי ההנחה הסוציולוגית- חברתית, שבנות משתפות ומדברות יותר אחת עם השנייה, מהווה למעשה, נבואה המגשימה את עצמה, ולכן הבנות משתמשות יותר באסטרטגיה זאת.

בכל הנוגע לאסטרטגיות התמודדות דתיות מצאנו כי בנות עושות בהן שימוש רב יותר. ייתכן כי ההסבר לכך הוא שבנות, בהשוואה לבנים, מחפשות חיזוק, עידוד ונחמה, ושימוש באסטרטגיה התמודדות דתית דומה במידה מסוימת לשימוש באסטרטגיה של השענות על האחר, ומכאן גם הדפוסים הדומים שנמצאו בקרב מתבגרות.

במחקר הנוכחי כמו גם במחקרים אחרים (Braun-Lewensohn et al., 2010), לא נמצאו הבדלים מגדריים בשימוש באסטרטגיות לא יעילות. אפשר שלא נמצאו הבדלים כיוון שבקרב כל אחד מהמינים, בולט שימוש באסטרטגיה אחת התואמת את ציפיות החברה התבניתית ואת ההתנהגות הסטריאוטיפית המצופה מאותו המגדר. לעומת זאת, השימוש באסטרטגיות לא יעילות אינו "נכלל" באחת משתי הפרדיגמות המגדריות, והוא קיים בקרב האוכלוסייה המתבגרת ללא קשר למגדר. ייתכן כי בשונה משתי האסטרטגיות האחרות, שבהן בלט שוני מגדרי, באסטרטגיות לא יעילות, ייחודיות המגזר הדתי היא משמעותית יותר, ולכן נמצאו הבדלים אלו בין תלמידי החינוך הממלכתי והממלכתי דתי, ולא הבדלי המגדר.

5.2.3 תגובות רגשיות

הממצאים המתייחסים להבדלים בין מתבגרים ומתבגרות, בדיווחיהם על תגובות רגשיות, תומכים בתוצאות מחקרים אחרים (Braun-Lewensohn et al., 2010) בהם נמצא כי בתחושת הכעס אין הבדל משמעותי בין מתבגרות למתבגרים, אך למתבגרות יש סיכוי רב יותר לפתח תגובות רגשיות כמו חרדה ומצוקה פסיכולוגית (Dyregrov & Kronenberg et al., 2010; Bal, 2008; Shaw, 2000; Yule, 2006).

מהממצאים ניתן לומר כי תחושת הכעס בקרב המתבגרים מושפעת מהאירוע המשמעותי ופחות מהמגדר או אפיונים אישיים אחרים. ייתכן כי לא נמצא הבדל מגדרי בתחושת הכעס מאותה הסיבה שלא נמצא הבדל בין תלמידי החינוך הממלכתי והממלכתי דתי. כולם, בנים ובנות, עמדו מול מצב איומי – קיומי, וביטויי כעס נפוצים בקרב הכלל ללא אבחנה. נוסף על כך, אפשר ששינויים סוציולוגיים, לגיימיציה ופתיחות של החברה, מאפשרות לבנות לבטא כיום גם רגשות כמו תחושת הכעס, שנחשבו בעבר לנחלת הבנים בלבד.

לעומת הכעס, ייתכן שעדיין לבנות יש לגיימיציה חברתית רבה יותר לבטא תחושת חרדה ומצוקה פסיכולוגית כפי שהיא באה לידי ביטוי בתסמינים פסיכוסומטיים. לגיימיציה זו באה לידי ביטוי בממצאי המחקר הנוכחי, כמו גם במחקרים אחרים (Dyregrov & Yule, 2006; Bal, 2008).

5.3 קשרים בין משתני המחקר

השאלה המרכזית שנבחנה במחקר התייחסה לקשר שבין המשתנים הבלתי תלויים לבין המשתנים התלויים, תוך התייחסות למשתנים מתווכים ולמשתנה ממתן. במודל המחקר, שיערנו כי המשתנים הבלתי תלויים: מגדר, גיל וחשיפה אובייקטיבית, יסבירו תגובות רגשיות ללחץ. המשתנים המתווכים: אסטרטגיות ההתמודדות וחשיפה סובייקטיבית, יתווכו הקשר בין החשיפה האובייקטיבית למשתנים התלויים: תגובות רגשיות ללחץ. סוג בית הספר (מ"מ או מ"מ"ד) יהווה משתנה ממתן בקשר בין אסטרטגיות ההתמודדות לבין התגובות הרגשיות ללחץ. מגדר ומידת החשיפה האובייקטיבית במחקר זה, הסבירו תגובות רגשיות. כפי שהוזכר לעיל ובהתאם למחקרים קודמים, בנות דיווחו על תגובות רגשיות חריפות יותר (Bal, 2008; Bokszczanin, 2007), בעוד הבנים נטו לדווח על שליטה טובה יותר ברגשותיהם.

5.3.1 חשיפה, מגדר, גיל ותגובות רגשיות ללחץ

חשיפה אובייקטיבית במחקר זה, הסבירה תגובות רגשיות באופן מובהק כפי שנמצא במחקרים נוספים (Goenjian et al., 2001; Tuicomepee & Romano, 2008; Felix, 2011; Dyb et al., 2011). סביר ואף מתקבל על הדעת כי קרבה פיזית למקום האסון, הכרות של המתבגר עם אחרים שחוו או היו עדים לאירוע, יעוררו תגובות רגשיות. יחד עם זאת, החשיפה האובייקטיבית לבדה, אינה הגורם המרכזי המסביר תגובות רגשיות. בהתאם למודל המחקר ולמחקרים נוספים (Garbarino & Kostenly, 1996; Neuner et al, 2006; Hafstad et al, 2011; Felix et al., 2011) משתנה מתווך. בהתאם לתאוריה של לזרוס (Lazarus et al., 1985) מידת התגובות הרגשיות אינה נקשרת ישירות רק לחשיפה האובייקטיבית, אלא היא מוסברת ע"י גורמים נוספים המפחיתים את עוצמתה, כמו החשיפה הסובייקטיבית, שמהווה גורם משמעותי בתהליך התמודדות הפרט. החשיפה הסובייקטיבית מייצגת את המציאות הסובייקטיבית הפנימית של המתבגר הכוללת את אופיו, וכן את הפירוש האישי שמעניק המתבגר לאירוע. מכאן, שכשהיא נלקחת בחשבון, היא מחלישה את הסברם של גורמים בלתי תלויים כמו החשיפה האובייקטיבית על התגובות הרגשיות ללחץ.

במחקר, מגדר ומידת החשיפה האובייקטיבית הסבירו תגובות רגשיות, לעומת זאת גיל המתבגר לא נמצא קשור לאף אחד ממשתני המחקר וביניהם התגובות הרגשיות. ייתכן כי הסיבה לכך היא שגיל המתבגרים במדגם הינו הומוגני באופן יחסי וכולל מתבגרים בטווח גילאים קטן למדי (רוב המתבגרים הינם בגילאי 15-17).

5.3.2 אסטרטגיות התמודדות ותגובות רגשיות ללחץ

בכל הנוגע להסבר התגובות הרגשיות באמצעות אסטרטגיות ההתמודדות, בדומה למחקרים אחרים (Smith 1996; Norris et al., 2002; Masten & Osofsky, 2008; Braun-Lewensohn et al., 2009) נמצא כי הן אסטרטגיות של פתרון בעיות והן אסטרטגיות לא יעילות היוו גורמים משמעותיים. בעוד שימוש באסטרטגיה של פתרון בעיות מפחית תגובות רגשיות, שימוש באסטרטגיות לא יעילות הסביר תגובות רגשיות בעוצמה חזקה יותר. שימוש בדפוסים של השענות על האחר ואסטרטגיות דתיות לעומת זאת, לא הסבירו תגובות רגשיות באופן מובהק. יש לציין כי אסטרטגיות ההתמודדות לא תווכו את הקשר בין חשיפה אובייקטיבית לתגובות הרגשיות. סביר להניח כי הסיבה לכך היא שהחשיפה הסובייקטיבית

כוללת את הפירוש האינדיבידואלי של כל אחד ומכילה בתוכה רבדים עמוקים יותר. רבדים אלו מתבטאים גם באסטרטגיות ההתמודדות.

5.3.3 משתנה ממתן- סוג בית הספר- ממלכתי וממלכתי דתי

סוג בית הספר נמצא כמשתנה ממתן. אסטרטגיות ההתמודדות היו קשורות לתגובות הרגשיות ללחץ באופן שונה בשני סוגי בתי הספר, ושימוש באסטרטגיית התמודדות זהה לא הוביל בהכרח לאותה התוצאה.

בשני המגזרים אסטרטגיה של פתרון בעיות הסבירה תגובות רגשיות בקשר שלילי. אולם, בקרב תלמידי החינוך הממלכתי דתי שימוש באסטרטגיה של פתרון בעיות, נמצא כיעיל יותר באופן משמעותי לעומת תלמידי החינוך הממלכתי. ייתכן כי ההסבר לכך קשור, כפי שצוין לעיל, ברקע החינוכי הייחודי, שבזכותו רכשו תלמידי החינוך הממלכתי דתי כלים טובים ויעילים יותר להתמודדות במצבים שונים. יכול להיות שכלים אלו, אפשרו להם באופן מודע ותת מודע לפתח דרכים להתמודד עם מצבי לחץ, ומכאן נצפו באופן משמעותי פחות תגובות רגשיות בקרב תלמידי החינוך הממלכתי דתי שהשתמשו באסטרטגיות אלו.

השימוש באסטרטגיות לא יעילות הסביר בשני המגזרים תגובות רגשיות. אולם בקרב תלמידי החינוך הממלכתי, הן היו בעלות התרומה הרבה ביותר להסבר תגובות הלחץ, והסבירו פי שניים תגובות רגשיות, בהשוואה לתלמידי החינוך הדתי. כמו כן, למרות שתלמידי החינוך הממלכתי דתי דיווחו על שימוש רב יותר באסטרטגיה זאת בהשוואה לתלמידי החינוך הממלכתי, הוא תרם עבור תלמידי החינוך הממלכתי דתי דווקא פחות להסבר תגובות לחץ בהשוואה לחינוך הממלכתי. כלומר, דיווח רב יותר, אינו בהכרח מחייב או מעיד על מידת הקשר לתגובות הרגשיות. נתונים אלה מחזקים את ההנחה שהועלתה, כי תלמידי החינוך הממלכתי דתי מעצימים את רגשותיהם ומחשבותיהם, ואינם מדחיקים אותם. ייתכן וזאת כיוון שאינם חוששים להביע את רגשותיהם, לאור החוסן הרב יותר המאפיין בעלי אמונה דתית (Newton & McIntosh, 2009 ; Rosmarin et al., 2009). זאת ועוד, נתונים אלה מחדדים את ייחודיות הרקע החינוכי, הגישה החינוכית ומטרות ההוראה השונות, הכוללות למשל אמונה בקדושת התורה וקיום מצוות (דון יחיא, 1975) אשר עשויות אולי להפחית תגובות רגשיות כאשר משתמשים באסטרטגיית התמודדות המכונות "בלתי יעילות".

נוסף על כך, ייתכן כי תלמידי החינוך הדתי, לעומת תלמידי החינוך הממלכתי, מתייחסים

למצבים שונים אשר מוגדרים על פי פריידנברג ולואיס (Frydenberg & Lewis, 1993) בשאלון

ההתמודדות כ"אסטרטגיות לא יעילות"- באופן שונה. חלק מהאסטרטגיות הכלולות בארסנל התמודדות זה הן בכי וציפייה לנס. ייתכן שבני נוער דתיים מתייחסים לבכי, למשל, ככלי אשר מאפשר לחוות כאב, מעודד מעט ומחזק. אפשרי שתלמידי החינוך הממלכתי דתי לא רואים בשימוש באסטרטגיות המוגדרות כלא יעילות דבר שלילי, ושהלגיטימציה לכך ניתנת באופן מודע או לא מודע, אפילו במעגל אירועי השנה בלוח העברי. שכן ישנם מועדים בהם נוהגים אף לבכות ולצפות לנס, ובמקביל ישנם מועדים רבים אופטימיים מלאי שמחה. מכאן, ייתכן ששימוש באסטרטגיה זאת בקרב תלמידי החינוך הממלכתי דתי, קשורה פחות לתגובות רגשיות בהשוואה לתלמידי החינוך הממלכתי.

אסטרטגית התמודדות נוספת ושונה, בכל אחד מהמגזרים, הסבירה תגובות רגשיות ללחץ. בעוד שבקרב תלמידי החינוך הממלכתי השימוש באסטרטגית התמודדות דתית הסביר את התגובות, בקרב תלמידי החינוך הממלכתי דתי, אסטרטגית השענות על האחר היו אלו שהסבירו את תגובות רגשיות. ממצא זה מפתיע, אך לא מן הנמנע כי עבור תלמידי החינוך הממלכתי דתי, שימוש באסטרטגיה דתית אינה יחידה נפרדת והאמונה הדתית שזורה בתוך השימוש הכללי באסטרטגיות ההתמודדות השונות. למשל ההיגדים: "האמונה מראה לי דרכים מגוונות לטפל בבעיה", "האמונה מסייעת לי לקבל החלטות..". יכול להיכלל באסטרטגיה של פתרון בעיות, וההיגדים "אני מאמין שאלוהים שומר עליי", "אני מקבל שהדברים בידי אלוהים" עשויים להיכלל תחת המטרייה של אסטרטגיות לא יעילות. לעומת תלמידי החינוך הממלכתי דתי, ששימוש באסטרטגיה זאת, נתפסת ככלי נוסף בניסיון להתמודד עם המצב. ייתכן ותלמידי החינוך הממלכתי פנו לאסטרטגיה זאת כאשר חשו אוזלת יד ממקורות ומקומות אחרים. ייתכן כי תלמידי החינוך הממלכתי אשר השתמשו באסטרטגיה זאת, נמצאים במצב רגיש יותר ובעלי סיכוי רב יותר להופעת תגובות רגשיות ללחץ.

אסטרטגית השענות על האחר, הסבירה כארבעה אחוזים מהשונות בתגובות הלחץ בקרב מתבגרים מהחינוך הממלכתי דתי. מעניין לציין כי למרות שהחינוך הממלכתי דתי מקנה את התלות, הישענות על האחר, ערבות הדדית, ועזרה לזולת כערכים של ממש, ואכן הם גם דיווחו על שימוש רב יותר באסטרטגיה זו לעומת תלמידי החינוך הממלכתי, בפועל שימוש באסטרטגית "השענות על האחר" אינה מפחיתה תגובות רגשיות אלא דווקא קשורה אליהן בקשר ישיר. כלומר, ככל שהשימוש בהן רב יותר כך גם התגובות הרגשיות ללחץ הן בעוצמה רבה יותר. היינו, על אף הערכים של עזרה לזולת והשענות על הקהילה, המאפיינים את המגזר, תרומתם הייתה פחותה, והם לאו דווקא סייעו במצב הלחץ הקולקטיבי בו הייתה שרויה הקהילה.

לסיכום, מטרת המחקר הייתה לבחון שימוש באסטרטגיות התמודדות ותגובות רגשיות ללחץ

בקרב מתבגרים תלמידי החינוך הממלכתי והממלכתי דתי, כשנה לאחר השריפה בכרמל.

מודל המחקר אושש בחלקו, ומשתנה "בית הספר" נמצא כממתן את הקשר בין המשתנים השונים לתגובות הרגשיות. בפועל מתבגרי החינוך הדתי הצליחו להתמודד טוב יותר עם תגובות רגשיות ללחץ תוך שימוש באסטרטגיות שונות אף-על-פי שכמעט בכל המשתנים, דיווחי תלמידי החינוך הממלכתי דתי היו גבוהים יותר. כמו כן, ממודל המחקר עולה כי המשתנה "חשיפה סובייקטיבית" נמצא כמתווך את החשיפה האובייקטיבית. עם זאת, המשתנה "אסטרטגיות התמודדות" לא נמצא כמתווך במודל.

המחקר התבסס על תיאוריית ההתמודדות של לזרוס ופולקמן (Lazarus & Folkman, 1984) שהינה תאוריה אינטראקציונית, ולפיה לחץ אינו מצב אובייקטיבי, אלא מורכב ומבוסס על יחסים ואינטראקציה בין האדם וסביבתו. ממצאי המחקר אכן הוכיחו כי הקשר והיחסים הקיימים בין המתבגר לסביבתו השפיעו על האופן בו פירש את המצב האובייקטיבי. פרשנות זאת, תלויה בין השאר ברקע ובמגדר המתבגר.

פריידנברג ולואיס (1993) אשר הציעו את שלוש הקטגוריות של אסטרטגיות התמודדות במצבי לחץ (פתרון בעיות, השענות על האחר ואסטרטגיות לא יעילות), ציינו כי יש להתייחס אל אסטרטגיות ההתמודדות כמועילות או לא מועילות, (Frydenberg & Lewis, 1993). כמו כן, לזרוס ופולקמן (1984) טענו כי דפוס פעולה של "פתרון בעיות", שהינו התמודדות יעילה, מתמקד למעשה בבעיה שהתעוררה. לעומת זאת, שני דפוסי הפעולה הנוספים מתמקדים ברגש, ומהווים חלק מתגובת הלחץ של האדם. שימוש באחד משני הדפוסים האחרונים, מייצג למעשה דפוס התמודדות שאינו פונקציונלי (Folkman, 1984) אכן תוצאות המחקר מחזקות את ההנחה, שכן בשני המגזרים, רק שימוש באסטרטגיה של פתרון בעיות נמצא בקשר שלילי עם תגובות רגשיות, ואילו שימוש באסטרטגיה של השענות על האחר ואסטרטגיות לא יעילות, אשר מתמקדות ברגש, ומייצגות דפוס התמודדות שאינו פונקציונלי, נמצאו בקשר חיובי עם תגובות רגשיות.

מכל הנאמר עולה כי, סביבת הלימודים (בית ספר ממלכתי או בית ספר ממלכתי דתי) ואופי הקהילה אליה משתייך המתבגר (קהילה דתית או חילונית) מובילה לעוצמות דיווח שונות בכל הנוגע לאסטרטגיות התמודדות. זאת ועוד, סביבה חינוכית שונה, דתית לעומת חילונית, הובילה להבדלים בין המגזרים באחוזי השונות המוסברת של התגובות רגשיות ללחץ בקרב שני המגזרים. עם זאת ולמרות ייחודו של כל מגזר המקנה ומחזק ערכים שונים, המתבגרים משני המגזרים הביעו את אותה רמת חרדה וכעס. מכאן ניתן להניח כי במצבים מסוימים הסיטואציה עצמה הינה מכריעה בהבנת התגובות, והשפעת הסביבה והמגדר מוגבלת.

למדנו ממצאי המחקר כי תלמידי החינוך הממלכתי דתי משתמשים יותר בתמיכה קהילתית, אשר על פניו יש בה בכדי לחזק את הפרט. אולם על פי תוצאות המחקר, נמצא כי אין בכך כדי להפחית את

התגובות הרגשיות השליליות. אנו נוטים להסביר זאת בהעדר הכוונה ומתן כלים על ידי איש מקצוע כמו מורה, מחנך, רב, אשר יש בידו למנף ולייעל שימוש של חברי הקהילה הדתית באסטרטגיה של השענות על האחר, על מנת לסייע בהפחתת התגובות הרגשיות.

בקרב תלמידי החינוך הממלכתי, בהעדר אופציה של התמודדות דתית אמיתית אשר טבועה בהם, נמצא כי במצבי לחץ משמעותיים, הניסיון להסתייע בהתמודדות דתית (חד פעמית) לא הביאה להפחתה בתגובות הרגשיות. בנוסף, תוצאות המחקר הראו כי תלמידי החינוך הממלכתי עושים שימוש מועט בתמיכה קהילתית וייתכן כי בשל כך, השימוש באסטרטגיות לא יעילות מעצים תגובות הרגשיות. נראה כי חשוב לחזק את הערבות ההדדית והתמיכה של המתבגרים האחד בשני בכדי לסייע בהפחתת התגובות הרגשיות.

6 מגבלות המחקר והמלצות למחקר המשך

6.1 מגבלות המחקר

המחקר הנוכחי הינו מחקר רוחב ומתוצאותיו אנו יכולים לשער ולהסביר קשרים בין משתנים, כמו כן באפשרותנו לבדוק רק השפעה או קשר בין המשתנים. כלומר, האם קיימת השפעה של משתנים מסוימים, כגון חשיפה אובייקטיבית, בדיווחי הנבדקים על תגובות רגשיות. למחקר זה מספר סייגים מתודולוגיים. ראשית, פרט למשתנים המעורבים במחקר הנוכחי, ייתכן כי ישנם גורמים נוספים העלולים או עשויים להשפיע על תוצאות המחקר כמו מצבם הסוציאקונומי השונה של מתבגרי שני בתי הספר, ואירועים טראומטיים או משמעותיים קודמים. ייתכן כי להבדלים אלו הייתה השפעה מסוימת על תוצאות המחקר.

שנית, דרך איסוף הנתונים במחקר זה התבססה על שאלונים בדיווח עצמי בלבד קרי, דיווחי המתבגרים, לשם מדידת המשתנים השונים. במשתנה חשיפה אובייקטיבית, למשל, ייתכן כי איסוף נתונים ע"י גורמי עירייה או מהמועצה האזורית לשאלות הנוגעות לחשיפה אובייקטיבית, כמו "האם נשרפו בתים בישוב בו אתה גר", היו נותנים תמונה מעט שונה. כלומר, אפשר שהמשתנה "חשיפה אובייקטיבית" אינו אובייקטיבי לחלוטין וכולל בתוכו אספקטים אישיים של המתבגרים. הנחה זאת יכולה לסייע בהסבר מדוע נמצאו מגמות דומות במחקר בקרב החשיפה האובייקטיבית והסובייקטיבית.

יש לציין כי קיים מחקר דומה שנערך מיד לאחר השריפה (Braun- Lewensohn, & Sagy, 2011), ותוצאות מחקר זה תואמות את המגמות שנמצאו במחקר הקודם. אולם אין בידינו נתונים המתייחסים לתגובות הרגשיות של מתבגרים אלה טרום השריפה, ואין אנו יכולים לשייך בוודאות את התוצאות לאירוע שחוו.

6.2 השלכות מעשיות ומחקרי המשך

נושאי מחקר הקשורים לתגובות רגשיות בקרב בני נוער בעקבות אירוע משמעותי נחקרו רבות, ואף נבדקו בעבר בני נוער דתיים וחילוניים לאחר אירועים ומצבי לחץ הקשורים לאירועים פוליטיים וביטחוניים. אולם לא נערכו מחקרים המשווים בין אוכלוסיות ממגזרי לימוד שונים כמו תלמידים במגזר הממלכתי דתי והממלכתי, על רקע מצב לחץ שאינו בטחוני או פוליטי. מעניין להמשיך ולבדוק, בקרב מגזרים שונים, תגובות רגשיות ושונות בתפיסות של אירועים משמעותיים המתרחשים לא רק על בסיס בטחוני או לאומני.

במחקר מצאנו כי בנות, בהשוואה לבנים, השתמשו יותר באסטרטגיות דתיות. מעניין יהיה לבדוק במחקר נוסף את ההבדלים בשימוש באסטרטגיות התמודדות דתיות, ובכלל, הבדלים מגדריים על רקע אמונות דתיות ומסגרות חינוכיות בעלי השקפות חינוכיות שונות, שכן לא נמצא ספרות בנושא.

לאור ממצאי המחקר כי תלמידי החינוך הממלכתי דתי, בהשוואה לתלמידי החינוך הממלכתי, הצליחו בפועל להתמודד טוב יותר עם תגובות רגשיות ללחץ תוך שימוש באסטרטגיות שונות. מומלץ אם כן, לבחון במחקר המשך, מהו אותו ייחוד המאפיין את המגזר הדתי, ומהם אותם כלים וערכים ייחודיים במסגרות החינוך הממלכתי דתי התורמים להתמודדות יעילה יותר. אפשר שתוצאות מחקר המשך, יאפשרו ליישם את המידע גם בקרב בני נוער הלומדים בחינוך הממלכתי. נוסף על כך, רצוי שמחקר המשך יכלול מתבגרים ממספר רב יותר של בתי ספר מהמגזר הממלכתי וממלכתי דתי, וכן ומשכבות סוציאקונומיות דומות. זאת בכדי לבחון האם המגמות השונות שנמצאו במחקר, אכן באות לידי ביטוי גם בקרב אוכלוסיות רחבות יותר.

ממצאי המחקר עולה כי כדאי לנסות ללמד ולהכשיר באופן מודע ואקטיבי בנות ומתבגרים בכלל, כיצד להשתמש יותר באסטרטגיות של פתרון בעיות, שכן שימוש באסטרטגיה זאת נמצאה כמפחיתה תגובות רגשיות בקרב שני המגזרים, ונמצאה כיעילה ביותר. יתר על כן, על מנת להפחית השימוש באסטרטגיות לא יעילות, מומלץ כי בשעת אירוע משמעותי ובסמוך לאחריו, תתקיימנה פגישות משותפות שיאפשרו למתבגרים הן למצוא פורקן לתחושותיהם והן להקנות כלים להתמודדות עם המצב.

7 ביבליוגרפיה

- אילון, ע., ולהד, מ. (2000). *חיים על הגבול: התמודדות במצבי לחץ, אי ודאות, סיכונים ביטחוניים, צמצום האלימות ומעבר לשלום*. קרית טבעון : נורד.
- אלבוים-דרור, ר. (1999). השורשים של מערכת החינוך בישראל. בתוך פלד, א., (עורך) *יובל למערכת החינוך בישראל*. ירושלים: משרד הביטחון. 21-37.
- בן-רפאל, א., ובן חיים ל. (2006). *זהויות יהודיות בעידן רב מודרני*. רעננה: האוניברסיטה הפתוחה.
- דגן, מ. (2006). *החינוך הציוני הדתי במבחן הזמן והתקופה*. ירושלים: משרד הביטחון ההוצאה לאור.
- דגן, מ. לאבל, מ. וגרינבוים, נ. (1992). *קווים מנחים למדיניות החינוך הממלכתי-דתי*. ירושלים: משרד החינוך והתרבות, מנהל החינוך הדתי.
- דוח דוברת, (2005). *התוכנית הלאומית לחינוך - כוח המשימה הלאומי לקידום החינוך בישראל*. ירושלים: משרד החינוך התרבות והספורט.
- דון יחיא, א. (1975). *הדת בישראל: מעמד, ארגונים, שירותים*. ירושלים: מרכז ההסברה.
- זמיר, ש. (2006) *הבדלים בין תלמידי החינוך הממלכתי והממלכתי-דתי בנוגע לסוגיות החינוך*. מעוף ומעשה, *כתב עת לעיון ומחקר*. הוצאת: אחווה, 11, 63-74.
- לם, צ. (1973). מתחים אידיאולוגיים – מאבקים על מטרות החינוך. בתוך אורמיאן, ח. (עורך) *החינוך בישראל*. ירושלים: משרד החינוך והתרבות. 71-84.
- סואן, ד., ורבינוביץ, ד. (2011). עוץ לי, גוץ לי – על בילוי שעות הפנאי של בני נוער חילוניים ודתיים בישראל. בתוך: *החינוך וסביבו*, סמינר הקיבוצים, המכללה לחינוך לטכנולוגיה ולאומנויות, שנתון המכללה לייג, תשע"א.
- פינר, ש. (2003) *לשחרר את ההיסטוריה מן הפוליטיקה*. פנים. 23.
- פלד, מ. (1978). ניכור מבית הספר העל יסודי בישראל. *עיונים במנהל ובארגון החינוך*, 6, 5-28.
- שוורצולד, י. (1990). *החינוך הממלכתי-דתי: מציאות ומחקר*, אוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן.

Aber, J. L., Gershoff, E. T., Ware, A., & Kotler, J. A. (2004). Estimating the effects of September 11th and other forms of violence on the mental health and social development of New York City's youth: A matter of context. *Applied Developmental Science*, 8, 3, 111–129.

- Acierno, R., Ruggiero, K. J., Kilpatrick, D. G., Resnick, H. S., & Galea, S. (2006). Risk and protective factors for psychopathology among older versus younger adults after the 2004 Florida hurricanes. *American Journal Geriatric Psychiatry, 14*, 1051–1059.
<http://search.proquest.com/docview/195986299/fulltext/134D6E2952E7640BF00/2?accountid=14484>
- Agustini, E.N., Asniar, I., & Matsuo, H. (2011). The prevalence of long-term post-traumatic stress symptoms among adolescent after the tsunami in Aceh. *Journal of Psychiatric & Mental Health Nursing, 18*, 6, 543-549.
- Alsaker, F.D., & Flammer, A. (1999). *The adolescent experience: European and American adolescents in the 1990's*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
- American Psychiatric Association. (1994). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders*. (4th ed.). Washington, DC: Author.
- Andrews, M., Ainley, M., & Frydenberg, E. (2004). *Adolescent Engagement with Problem Solving Tasks: The Role of Coping Style, Self-Efficacy, and Emotions*. Paper Presented at the 2004 AARE International Conference AND04761 University of Melbourne, Australia. <http://www.aare.edu.au/04pap/and04761.pdf>
- Bal, A. (2008). Post-traumatic stress disorder in Turkish child and adolescent survivors three years after the Marmara Earthquake. *Child and Adolescent Mental Health, 13*, 134-139.
- Ben-Sira, Z. (1979). A scale of psychological distress. Research Communications in Psychology. *Psychiatry and Behavior, 4*, 337-356.
- Billig, M., Kohn, R., & Levav, I. (2006). Anticipatory Stress in the Population Facing Forced Removal from the Gaza Strip. *Journal of Nervous & Mental Disease, 194*, 3, 195-200.
- Bokszczanin, A. (2007). PTSD symptoms in children and adolescents 28 months after a flood: Age and gender differences. *Journal of Traumatic Stress, 20*, 347–351.
- Bonanno, G. A., & Mancini, A. D. (2008). The human capacity to thrive in the face of potential trauma. *Pediatrics, 121*, 2, 369–375

- Braun-Lewensohn, O., Celestin-Westreich, S., Celestin, L.P., Verte, D., & Ponjaert-Kristoffersen, I. (2009). Adolescents Mental Health Outcomes According to Different Types of Exposure to Ongoing Terror Attacks. *Journal of Youth and Adolescence* 38, 6, 850-862.
- Braun-Lewensohn, & O., Sagy, S. (2011). Salutogenesis and culture: Personal and community sense of coherence among adolescents belonging to three different cultural groups. *International Review of Psychiatry*, 23, 6, 533-541.
- Braun-Lewensohn, O., Sagy, S. & Roth, G. (2010). Coping strategies among adolescents: Israeli Jews and Arabs facing missile attacks. *Anxiety, Stress and Coping*, 23, 1, 35-51.
- Clettenberg, S., Gentry, J., Held, M., & Mock, L.A. (2011). Traumatic loss and natural disaster: A case study of a school-based response to Hurricanes Katrina and Rita. *School Psychology International*, 32, 5, 553-566.
- Cochran, J.(1993). The variable effects of religiosity and denomination on Adolescent self-reported alcohol use by beverage type. *Journal of Drug Issues*, 23, 479-491.
- D'Anastasi, T., & Frydenberg, E. (2005). Ethnicity and Coping: What Young People Do and What Young People Learn. *Australian Journal of Guidance & Counselling*, Australia: Australian Academic Press 15, 1, 43-59.
- Dyb, G., Jensen, T. K., & Nygaard, E. (2011). Children's and parents' posttraumatic stress reactions after the 2004 tsunami. *Clinical Child Psychology and Psychiatry*, 16, 4, 621-635.
- Dyregrov, A., Gupta, L., Gjestad, R., & Mukanoheli, E. (2000). Trauma exposure and psychological reactions to genocide among Rwandan children. *Journal of Traumatic Stress*, 13, 3-21.
- Dyregrov, A., & Yule, W. (2006). A review of PTSD in children. *Child and Adolescent Mental Health*, 11, 176–184.

- Felix, E., Hernández, L.A., Bravo, M., Ramirez, R., Cabiya, J., & Canino, G. (2011). Natural Disaster and Risk of Psychiatric Disorders in Puerto. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 39, 589–600.
- Fletcher, K. E. (2003). Childhood posttraumatic stress disorder. In E. J. Mash, & R. A. Barkley (Eds.), *Child psychopathology*, 330–371. New York: The Guilford Press.
- Folkman, S., & Lazarus, R.S. (1985). If it changes it must be a process: Study of emotion and coping during three states of a college examination. *Journal of Personality and Social Psychology*, 48, 150-170.
- Frydenberg, E. (1999). *Learning to cope: developing as a person in complex societies*. Oxford: Oxford university press.
- Frydenberg, E. (2008). *Adolescent coping: Advances in theory, research and practice*. New York. Routledge.
- Frydenberg, E., & Lewis, R. (1993). *The adolescent coping scale: Practitioners manual*: Australian Council for Educational Research.
- Garbarino, J., & Kostelny, K. (1996). The effects of political violence on Palestinian children's behavior problems: A risk accumulation model. *Child Development*, 67, 33-45.
- Gavrilovic, J., Lecic, T. D., Knezevic, G., & Priebe, S. (2002). Predictors of posttraumatic stress in civilians 1 year after air attacks: A study of Yugoslavian students. *Journal of Nervous and Mental Disease*, 190, 257-262.
- Giannopoulou, I., Strouthos, M., Smith, P., Dikaiakou, A., Galanopoulou, V., & Yule, W. (2006). Post-traumatic stress reactions of children and adolescents exposed to the Athens 1999 earthquake. *European Psychiatry*, 21, 160–166.
- Gibson-Kline, J. (1996). *Adolescence: From crisis to coping. A thirteen nation study*. Oxford, UK: Butterworth-Heinemann.
- Goenjian, A. K., Molina, L., Steinberg, A. M., Fairbanks, L. A., Alvarez, M. L., Goenjian, H. A., & Pynoos, R. S. (2001). Posttraumatic stress and depressive reactions among

- Nicaraguan adolescents after Hurricane Mitch. *American Journal of Psychiatry*, 158, 788–794.
- Goenjian, A. K., Walling, D., Steinberg, A. M., Karayan, I., Najarian, L. M., & Pynoos, R. (2005). A prospective study of posttraumatic stress and depressive reactions among treated and untreated adolescents 5 years after a catastrophic disaster. *American Journal of Psychiatry*, 162, 2302–2308.
- Green, B. L., Korol, M., Grace, M. C., Vary, M. G., Leonard, A. C., & Gleser, G. C. (1991). Children and disaster: Age, gender, and parental effects on PTSD symptoms. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 30, 945–951.
- Hafstad, G.S., Kilmer, R.P., & Gil-Rivas, V. (2011). Posttraumatic Growth Among Norwegian Children and Adolescents Exposed to the 2004 Tsunami. *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy*, 3, 2, 130-138.
- Hampel, P., & Petermann, F. (2005). Age and gender effects on coping in children and adolescents. *Journal of Youth and Adolescence*, 34, 2, 73-83.
- Jones, J. C., & Barlow, D. H. (1990). The etiology of post-traumatic stress disorder. *Clinical psychology review*, 10, 299-328.
- Kar, N., & Bastia, B. K. (2006). Post-traumatic stress disorder, depression and generalized anxiety disorder in adolescents after a natural disaster: A study of comorbidity. *Clinical Practice and Epidemiology in Mental Health*, 2, 17.
<http://www.pubmedcentral.nih.gov/picrender.fcgi?artid=1563462&blobtype=pdf>
- Kar, N., Mohapatra, P. K., Nayak, K. C., Pattanaik, P., Swain, S. P., & Kar, H. C. (2007). Post-traumatic stress disorder in children and adolescents one year after a super-cyclone in Orissa, India: Exploring cross-cultural validity and vulnerability factors. *BMC Psychiatry*, 7, 7-8.
- Katz-Gerro, T., & Yaish, M. (2009). How do class, status, ethnicity, and religiosity shape cultural omnivorousness in Israel? *Journal of cultural economics*, 33, 1-17.

- Kessler, R. C., Galea, S., Jones, R. T., & Parker, H. A. (2006). Mental illness and suicidality after Hurricane Katrina. *Bulletin of the World Health Organization*, 84, 12, 930–939.
- Koenig, H. G. (1995). Religion as cognitive schema. *The International Journal for the Psychology of Religion*, 5, 31-37.
- Kronenberg M. E, Hansel, T.C, Brennan, A.M, Osofsky, H.J., Osofsky J.D & Lawrason B. (2010). Children of Katrina: Lessons learned about post disaster symptoms and recovery patterns. *Child Development*, 4, 81, 1241–1259.
- La Greca, A. M., Silverman, K., Vernberg, E. M., & Prinstein, M. J.(1996). Symptoms of posttraumatic stress in children after Hurricane Andrew: A prospective study. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 64, 712–723
- La Greca, A. M., Silverman, W. K., Vernberg, E.M., & Roberts, M.C. (2002). (Eds.). *Helping children cope with disasters*. Washington, DC: American Psychological Association .
- Laufer, A., Raz-Hamama, R., Levine, S. Z. & Solomon, Z. (2009). Posttraumatic Growth in Adolescence: The Role of Religiosity, Distress, and Forgiveness. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 28, 7, 862-880
- Laufer, A. & Solomon, Z. (2011). The Role of Religious Orientations in Youth's Posttraumatic Symptoms after Exposure to Terror. *Journal of religion and health*, 50, 687–699
- Lazarus, R. S., DeLongis, A., Folkman, S. et al., (1985). Stress and adaptational outcomes: The problem of confounded measures. *American Psychologist*, 40, 770-779.
- Lazarus, R.S, & Folkman, S. (1984). *Stress, appraisal, and coping*. New York : Springer Publishing Company.
- Lazarus, R. S., & Folkman, S. (1986). Cognitive theories of stress and the issue of circularity. In M H Appley and R Trumbull (Eds), *Dynamics of Stress. Physiological, Psychological, and Social Perspectives* (pp. 63–80). New York: Plenum.

- Lim, C., & Putnam, R. (2010). Religion, social networks, and life satisfaction. *American Sociological Review*, 75, 914–933.
- Lonigan, C. J., Shannon, M. P., Finch, A.J., Daugherty, K., & Taylor, C. M. (1991) Children's reactions to a natural disaster: Symptom severity and degree of exposure. *Advances in Behaviour Research & Therapy*, 13, 3, 135-154.
- Masten, A. S., & Obradovic, J. (2008). Disaster preparation and recovery: Lessons from research on resilience in human development. *Ecology and Society*, 13, 1, 9
<http://www.ecologyandsociety.org/vol13/iss1/art9/>
- Masten, A. S., & Osofsky, J. D. (2010), Disasters and Their Impact on Child Development: Introduction to the Special Section. *Child Development*, 81, 1029–1039.
- McIntosh, D. M., Silver, R. C., & Wortman, C. B. (1993). Religion's role in adjustment to negative life events: Coping with the loss of a child. *Journal of Personality and Social Psychology*, 65, 812-821.
- Myleme, H., Koenig, H. G., Hays, J.C., Eme-Akwari, A.G., & Pargament, K. I. (2001). The epidemiology of religious coping: A review of recent literature. *International Review of Psychiatry*, 13, 86–93.
- Neuner, F., Schauer, E., Catani, C., Ruf, M. & Elbert, T. (2006) Post-tsunami stress: A study of posttraumatic stress disorder in children living in three severely affected regions in Sri Lanka. *Journal of Traumatic Stress*, 19, 339–347.
- Newton, A. T., & McIntosh, D. N. (2009). Associations of general religiousness and specific religious beliefs with coping appraisals in response to Hurricanes Katrina and Rita. *Mental Health, Religion & Culture*, 12, 2, 129-146.
- Norris, F. H., Friedman, M. J., Watson, P. J., Byrne, C. M., Diaz, E., & Kaniasty, K. (2002). 60,000 disaster victims speak: Part I. An empirical review of the empirical literature, 1981–2001. *Psychiatry*, 65, 3, 207–239.

- Osofsky, J. D. (Ed.). (2004). *Young children and trauma: Intervention and treatment*. New York: Guilford.
- Overcash, W. S., Calhoun, L. G., Cann, A., & Tedeschi, R. G. (1996). Coping with crises: An examination of the impact of traumatic events on religious beliefs. *The Journal of Genetic Psychology*, 157, 455-464.
- Ozorak, E.W. (2005). Cognitive approaches to religion. In. Paloutzian, R. & Park, C. (Eds.), *Handbook of the psychology of religion*. New York.
- Pargament, K. I. (1997). *The psychology of religion and coping: theory, research and practice*. London: Guilford Press.
- Pargament, K. I., Smith, B. W., Koenig, H. G., & Perez, L. (1998). Patterns of positive and negative religious coping with major life stressors. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 37, 710–724.
- Pargament, K. I., Tarakeshwar, N., Ellison, C. G. and Wulff, K. M. (2001), Religious Coping Among the Religious: The Relationships Between Religious Coping and Well-Being in a National Sample of Presbyterian Clergy, Elders, and Members. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 40, 497–513.
- Rosmarin, D., Pargament, K., & Mahoney, A. (2009). The role of religiousness in anxiety, depression, and happiness in a Jewish community sample: A preliminary investigation. *Mental Health, Religion & Culture*, 12, 2, 97-113.
- Rossmann, B. B. R. (1992). School-age children's perceptions of coping with distress: Strategies for emotion regulation and the moderation of adjustment. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 33, 1373–1397.
- Roussos, A., Goenjian, A. K., Steinberg, A. M., Sotiropoulou, C., Kakaki, M., Kabakos, C., Karagianni, S., Manouras, V. (2005). Posttraumatic stress and depressive reactions among children and adolescents after the 1999 earthquake in Ano Liosia, Greece. *American Journal of Psychiatry*, 162, 3, 530– 537.

- Sagy, S., & Dotan, N. (2001). Coping resources of maltreated children in the family: A salutogenic approach. *Child Abuse & Neglect: The International Journal*, 25, 11, 1463-1480
- Scheeringa, M. S., Zeanah, C. H., Myers, L., & Putman, F. W. (2003). New findings on alternative criteria for PTSD in preschool children. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 42, 561–570.
- Shaw, J. A. (2000). Children, adolescents, and trauma. *Psychiatric Quarterly*, 71, 227–243.
- Shih, J.H., Eberhart, N.J., Hammen C. & Brennan, P.A. (2006). Differential Exposure and Reactivity to Interpersonal Stress Predict Sex Differences in Adolescent Depression. *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology*, 35,1, 105-115
- Smith, B. W. (1996) Coping as a predictor of outcomes following the 1993 midwest flood. *Journal of Social Behavior & Personality*, 11, 2, 225-239.
- Spielberger, C.D., Gorsuch, R.L., & Lushene, R.E. (1970). *Manual for the state-trait anxiety inventory*. Palo-Alto, CA: Consulting Psychologists Press.
- Tatar, M., & Amram, S. (2007). Israeli adolescent's coping strategies in relation to terrorist attacks. *British Journal of Guidance and Counseling*, 35, 163-173.
- Teichman, Y. (1978). *Manual for the Hebrew state-trait anxiety inventory*. Tel-Aviv, Israel: Tel- Aviv University Press.
- Tuicomepee, A., & Romano, J. L. (2008). Thai adolescent survivors 1 year after the 2004 tsunami: A mixed methods study. *Journal of Counseling Psychology*, 55,3, 308-320
- Vernberg, E. M., & Varela, R. E. (2001). Posttraumatic stress disorder: A developmental perspective. In M.W. Vasey & M.R. Dadds (Eds.). *The developmental psychopathology of anxiety*, 386-406.
- Vogel, J. M., & Vernberg, E. M. (1993). Children's psychological responses *Journal of Clinical Child Psychology*, 22, 464–484.

- Wahlstrom, L., Michelsen, H., Schulman A., & Backheden, M. (2008) Different types of exposure to the 2004 Tsunami are associated with different levels of psychological distress and posttraumatic stress. *Journal of Traumatic Stress* 21, 5,463–470.
- Wethington, H. R., Hahn,R. A., Fuqua-Whitley, D., et al (2008).The effectiveness of interventions to reduce psychological harm from traumatic events among children and adolescents: A systematic review. *American Journal of Preventive Medicine*, 35, 3, 287-313.
- Wickrama, K. A. S., & Kaspar, V. (2007). Family context of mental health risk in Tsunami-exposed adolescents: Findings from a pilot study in Sri Lanka. *Social Science and Medicine*, 64, 713–723.
- Yang, J., Yang, Y., Liu, X., Tian, J., Zhu, X.,& Miao, D.(2010) Self-efficacy, social support, and coping strategies of adolescent earthquake survivors in China. *Social Behavior and Personality; Social Behavior and Personality*, 38, 9, 1219-1228.
- Zhang, W., Jiang, X., Ho, K. W., & Wu, D. (2011). The presence of post-traumatic stress disorder symptoms in adolescents three months after an 8.0 magnitude earthquake in southwest China. *Journal of Clinical Nursing*, 20, 3057–3069.

קרן קיימת לישראל אתר אינטרנט אוהזר 15.11.2011

http://www.kkl.org.il/kkl/hebrew/nosim_ikaryim/yeurm/fire%20fighting%20in%20forests%20and%20open%20areas/2010%20carmel%20fire/about%20the%20fire/about%20the%20fire.x#tdTitle1

נספח מס' 1 שאלון המחקר

תלמיד/ה יקר/ה,
 במסגרת התוכנית לניהול ויישוב סכסוכים באוניברסיטת בן-גוריון אנו עורכים מחקר שמטרתו ללמוד על תחושות של ילדים ובני נוער בהקשר לשריפה בכרמל.
 ההשתתפות במחקר היא רשות, במידה ותרצו להפסיק את מילוי השאלון, ניתן לעשות את זה בכל שלב. זכותו של כל תלמיד שהסכים למלא את השאלון לדלג על שאלות עליהן לא ירצה להשיב ולהפסיק את מילוי השאלון בכל עת מבלי שיפגע בעקבות החלטתו.
 אנא, השתדלי/ לענות על כל השאלות בשאלון המצורף. אין תשובות "נכונות" או "לא נכונות". התשובות צריכות לשקף אך ורק את הדעות שלך בנושאים הכלולים בשאלון.
 התוצאות של המחקר ישמשו למטרות מדעיות בלבד. השאלון ימולא בעילום שם. אנא, אל תרשום/י את שמך על השאלון.
 נודה לך על שיתוף הפעולה,
 צוות המחקר

שאלון

תאריך: _____

ראשית נתחיל עם מספר פרטים שונים עליך ועל משפחתך. אנא סמן את התשובה המתאימה עבורך.

1. מין: (1 זכר 2 נקבה)

2. בן/בת כמה את/ה? _____

3. שם בית הספר: _____ כתה: _____

4. היכן נולדת?

- (1) ישראל
 - (2) מזרח אירופה
 - (3) מערב אירופה או ארה"ב
 - (4) דרום אמריקה
 - (5) דרום אפריקה
 - (6) צפון אפריקה או מזרח תיכון
 - (7) אתיופיה
- אחר _____

5. שם הישוב בו את/ה מתגורר/ת _____

5.1 לאיזו קהילה דתית את/ה שייכת:

1. יהודית 2. מוסלמית 3. נוצרית 4. דרוזית 5. אחר _____

		מעט או בכלל לא	מעט	במידה מסוימת	הרבה	הרבה מאד
(1)	ישראלית					
(2)	יהודיה					
(3)	יהודיה-ישראלית					
(4)	עולה חדש					
(5)	יהודיה-מזרחית/ספרדית					
(6)	יהודיה – אשכנזיה					
(7)	חילונית					
(8)	דתיה					
(9)	אחר (פרטי): _____					

6. בשאלות הבאות יש 7 אפשרויות תשובה. הנך מתבקש/ת לציין את הספרה המבטאת את תשובתך כאשר 1 ו-7 הן התשובות הקיצוניות. אם המילים מתחת לספרה 1 הן המתאימות לך, הקפ/י בעיגול את הספרה 1, אם המילים מתחת לספרה 7 מתאימות לך, הקפ/י בעיגול את הספרה 7. אם את/ה מרגיש/ה אחרת, הקפ/י בעיגול את הספרה הקרובה על פי הרגשתך ל-1 או ל-7. לכל שאלה סמני/י תשובה אחת בלבד.

1. האם יש לך הרגשה שלא אכפת לך מה קורה סביבך?

7	6	5	4	3	2	1
לעיתים קרובות						לעיתים רחוקות או אף פעם

2. האם קרה בעבר שהופתעת מהתנהגות של אנשים שאת/ה מכיר/ה היטב?

7	6	5	4	3	2	1
לעיתים קרובות						לעיתים רחוקות או אף פעם

3. האם אנשים שסמכת עליהם אכזבו אותך?

7	6	5	4	3	2	1
תמיד קרה						אף פעם לא קרה

4. כשאת/ה חושב על החיים שלך את/ה לעיתים קרובות:

7	6	5	4	3	2	1
שואלת את עצמך למה בכלל את/ה קיים/ת						מרגיש/ה עד כמה זה טוב לחיות

5. האם קורה שיש לך הרגשה שמתייחסים אליך בצורה לא הוגנת?

	7	6	5	4	3	2	1
לעיתים רחוקות או אף פעם							לעיתים קרובות

6. האם קורה לך שיש לך הרגשה שאתה במצב לא מוכר ולא יודעת מה לעשות?

	7	6	5	4	3	2	1
לעיתים רחוקות או אף פעם							לעיתים קרובות

7. הדברים שאתה עושה בעיסוקיך היום יומיים:

	7	6	5	4	3	2	1
גורמים הנאה וסיפוק עמוק							גורמים כאב ושעמום

8. כל כמה זמן יש לך בראש מחשבות ורעיונות מבולבלים?

	7	6	5	4	3	2	1
לעיתים רחוקות או אף פעם							לעיתים קרובות

9. האם קורה שיש לך הרגשות שהיית מעדיף/ה לא להרגיש אותן?

	7	6	5	4	3	2	1
לעיתים רחוקות או אף פעם							לעיתים קרובות

10. אנשים רבים, אפילו בעלי אופי, מרגישים עצמם לפעמים, כמו "מסכן".

	7	6	5	4	3	2	1
לעיתים קרובות הרגשתי כך							אף פעם לא הרגשתי כך

11. האם לאחר שקרו דברים, התברר לך בדרך כלל ש:

	7	6	5	4	3	2	1
ראיתי את הדברים ביחס הנכון							הגזמתי או הפחתי בחשיבות העניינים

12. האם יש לך הרגשה שאין הרבה משמעות לדברים בהם אתה מעורב/ת בחיי היום יום?

	7	6	5	4	3	2	1
לעיתים רחוקות או אף פעם							לעיתים קרובות

13. האם קורה שיש לך הרגשות שאתה לא בטוח/ה שתוכלי/י לשלוט בהן?

	7	6	5	4	3	2	1
לעיתים רחוקות או אף פעם							לעיתים קרובות

7. לפניך מספר שאלות העוסקות בישוב שבו את/ה מתגורר/ת. צייני/י עד כמה את/ה מסכימ/ה עם כל אחד מהמשפטים והקיפ/י את הספרה המתאימה. (לתלמידים בכפר הנוער אנא התייחסו לכפר הנוער)

1. באיזו מידה יש לך הרגשה שאת/ה יכול/ה להשפיע על מה שקורה ביישובך?

7	6	5	4	3	2	1
בכלל לא						במידה רבה מאוד

2. להיות תושב בישוב שלך נותן משמעות לחייך שאין להרבה אנשים במקומות אחרים

7	6	5	4	3	2	1
בכלל לא						משמעות רבה מאד

3. באיזו מידה עתיד הישוב שלך ברור ואת/ה יכול/ה לצפות איך הוא יראה בעוד 5 שנים?

7	6	5	4	3	2	1
אין לי מושג						מה יהיה בעתיד
עתידי לגמרי ברור						

4. האם קורה שאת/ה מרגישה/ה כי דברים שאת/ה מעורב/ת בהם בישוב אין להם משמעות?

7	6	5	4	3	2	1
לעיתים רחוקות						לעיתים רחוקות או אף פעם

5. האם יש לתושבים בישוב שבו את/ה גר/ה מטרות ויעדים ברורים?

7	6	5	4	3	2	1
יש מטרות ויעדים ברורים מאוד						אין בכלל מטרות ויעדים

6. האם יש לתושבים בישוב שבו את/ה גר/ה הרגשה שלא אכפת להם מה קורה מסביבם?

7	6	5	4	3	2	1
לעיתים רחוקות						לעיתים רחוקות או אף פעם

7. כשתושבי הישוב עומדים בפני בעיה קשה, לבחור פתרון זה:

7	6	5	4	3	2	1
תמיד עניין קשה ומבלבל						לגמרי ברור

8. בישוב הזה יש אנשי מקצוע שניתן לסמוך עליהם ולפנות אליהם כדי לקבל עזרה

7	6	5	4	3	2	1
ממש לא						תמיד

9. אני גאה לגור בישוב הזה

7	6	5	4	3	2	1
---	---	---	---	---	---	---

מאד							בכלל לא
							10. למבוגרים בישוב הזה אכפת מבני הנוער
7	6	5	4	3	2	1	
אכפת להם							בכלל לא
מאד							אכפת להם
							11. אני מרגיש שייך לישוב הזה
7	6	5	4	3	2	1	
מאד שייך							בכלל לא שייך
							12. הישוב הזה מציע לבני נוער הרבה אפשרויות מעניינות לזמן שאחרי שעות הלימודים
7	6	5	4	3	2	1	
יש כאן הרבה מאד							אין פה בכלל
אפשרויות לנוער							אפשרויות לנוער
							13. אני חושב שאם הנוער מעוניין לשנות את המצב בישוב, אז יש בישוב בעלי תפקידים או מסגרות שנותנים אפשרות לעשות זאת
7	6	5	4	3	2	1	
אין בכלל אפשרויות							יש הרבה אפשרויות
							14. אני מתכוון לגור בישוב הזה בעתיד
7	6	5	4	3	2	1	
סיכוי טוב שאגור							ברור שלא אגור
בישוב הזה בעתיד							בישוב הזה בעתיד
							15. בני נוער בישוב שלי, יכולים לחוש ביטחון בחייהם
7	6	5	4	3	2	1	
אין בכלל ביטחון							הביטחון בישוב
בישוב הזה							הזה רב

8. הקף בעיגול את המספר שמראה עד כמה את/ה רוצה, שמה שכתוב במשפט יקרה בשנה הקרובה.

מאוד רוצה שיקרה					בכלל לא רוצה שיקרה		
5	4	3	2	1	0	שאצליח בבית-הספר	(1)
5	4	3	2	1	0	שיהיו לי יותר חברים	(2)
5	4	3	2	1	0	שמצב בריאותי יהיה טוב	(3)
5	4	3	2	1	0	שאצליח לעשות דברים שאני רוצה	(4)
5	4	3	2	1	0	שאהיה שמח	(5)
5	4	3	2	1	0	שיהיה לי כסף	(6)
5	4	3	2	1	0	שיהיה לי זמן פנוי	(7)
5	4	3	2	1	0	שאנשים יעזרו זה לזה	(8)
מאוד רוצה שיקרה					בכלל לא רוצה שיקרה		
5	4	3	2	1	0	שאחוז הפשיעה ירד	(9)
5	4	3	2	1	0	שהמצב הכלכלי במדינה יהיה טוב יותר	(10)
5	4	3	2	1	0	שהמשפחה שלי תבין אותי	(11)

5	4	3	2	1	0	שיהיה צדק בעולם	(12)
5	4	3	2	1	0	שיהיה שלום בעולם	(13)
5	4	3	2	1	0	שיהיה לי חופש לעשות מה שאני רוצה	(14)
5	4	3	2	1	0	שלאנשים יהיה מה שצריך כדי לחיות	(15)

9. הקפ/י בעיגול את המספר שמראה עד כמה, לפי הערכה שלך, מה שכתוב במשפט באמת יקרה בשנה הקרובה.

שיקרה בטוח					בטוח שלא יקרה		
5	4	3	2	1	0	שאצליח בבית-הספר	(1)
5	4	3	2	1	0	שיהיו לי יותר חברים	(2)
5	4	3	2	1	0	שמצב בריאותי יהיה טוב	(3)
5	4	3	2	1	0	שאצליח לעשות דברים שאני רוצה	(4)
5	4	3	2	1	0	שאהיה שמח	(5)
5	4	3	2	1	0	שיהיה לי כסף	(6)
5	4	3	2	1	0	שיהיה לי זמן פנוי	(7)
5	4	3	2	1	0	שאנשים יעזרו זה לזה	(8)
5	4	3	2	1	0	שאחוז הפשיעה ירד	(9)
5	4	3	2	1	0	שהמצב הכלכלי במדינה יהיה טוב יותר	(10)
5	4	3	2	1	0	שהמשפחה שלי תבין אותי	(11)
5	4	3	2	1	0	שיהיה צדק בעולם	(12)
5	4	3	2	1	0	שיהיה שלום בעולם	(13)
5	4	3	2	1	0	שיהיה לי חופש לעשות מה שאני רוצה	(14)
5	4	3	2	1	0	שלאנשים יהיה מה שצריך כדי לחיות	(15)

10. נציג לך מספר משפטים שבהם משתמשים ילדים ואנשים בדרך כלל כדי לתאר את הרגשות שלהם. קרא כל משפט והקף בעיגול את אחת הספרות משמאל לכל משפט. בחר את הספרה המתאימה ביותר לתאור ההרגשה שלך כשאתה/חושבת/על השריפה בכרמל. אל תתעכבי/זמן רב מדי על משפט כלשהו, אלא סמן את התשובה הנראית לך כמתארת בצורה הטובה ביותר את הרגשות שלך ברגע זה.

הרבה מאד	הרבה	קצת	בכלל לא		
4	3	2	1	אני מרגישה/שלוה	(1)
4	3	2	1	אני מרגישה/ נרגזת	(2)
4	3	2	1	אני מרגישה/ רגועה	(3)
4	3	2	1	אני חושש/ת כעת מאסונות	(4)
4	3	2	1	אני חרד/ה	(5)
4	3	2	1	יש לי הרגשה של בטחון עצמי	(6)
4	3	2	1	אני מרגישה/ עצבנית	(7)
4	3	2	1	אני מרגישה/ מתיחות רבה	(8)
4	3	2	1	אני מרגישה/ מרוצה	(9)
4	3	2	1	אני מודאג/ת	(10)
4	3	2	1	אני נסער/ת	(11)
4	3	2	1	אני כועס/ת	(12)
4	3	2	1	מתחשק לי לצעוק על מישהו	(13)
4	3	2	1	אני מרגישה/ עלבון	(14)
הרבה מאד	הרבה	קצת	בכלל לא		
4	3	2	1	אני מרגישה/ מתוסכלת	(15)
4	3	2	1	מתחשק לי להכות מישהו	(16)
4	3	2	1	אני מרגישה/ ממורמרת	(17)

11. לכל אדם וילד יש הרגשות שונות מזמן לזמן. במשך התקופה האחרונה האם הרגשת אחת מהתחושות הבאות? הקף בעיגול את המספר המתאים.

אף-פעם לא	לעיתים רחוקות	לפעמים	לעיתים קרובות		
1	2	3	4	האם היו לך כאבי ראש, שמאד הפריעו לך?	(1)
1	2	3	4	האם היו לך בעיות להרדם, או להמשיך לישון?	(2)
1	2	3	4	האם קרה שידיך רעדו בצורה שהפריעה לך?	(3)
1	2	3	4	האם קרה שהתעלפת?	(4)
1	2	3	4	האם היו לך כאבי בטן?	(5)

12. לפניך שורה של דרכים בהם בני נוער בגילך מתמודדים עם בעיות ודאגות שונות. בהתייחס לשריפה בכרמל, סמני/י לגבי כל משפט ומשפט עד כמה את/ה משתמש/ת בדרך ההתמודדות הזו על מנת להתמודד עם דאגה זו. הקף בעיגול 1, 2, 3, 4 או 5 לגבי כל משפט. אין תשובות נכונות או לא נכונות. אל תבזבזי יותר מדי זמן במחשבה על כל פריט ופריט, סמני/י את התשובה המתארת בדרך הטובה ביותר איך את/ה מרגישה.

עליך להתייחס לכל אחד מהמשפטים:
 1- לא מתאים או לא עושה את זה 2- משתמש לעיתים רחוקות 3- משתמש לפעמים 4- משתמש לעיתים קרובות 5- משתמש הרבה מאד

לדוגמא, אם את/ה לפעמים מתמודד עם הבעיה/דאגה ע"י כך שאת/ה מדבר/ת עם אחרים לראות מה הם עושים אם היתה להם את אותה בעיה תסמן את מס. 3 כפי שמסומן להלן.

משתמש הרבה מאד	משתמש לעיתים קרובות	משתמש לפעמים	משתמש לעיתים רחוקות	לא מתאים או לא עושה את זה	
5	4	3	2	1	מדבר עם אחרים לראות מה הם עושים אם היתה להם אותה בעיה

זכור/זכרי: את/ה מתייחס/ת לשריפה בכרמל:

משתמש הרבה מאד	משתמש לעיתים קרובות	משתמש לפעמים	משתמש לעיתים רחוקות	לא מתאים בכלל או לא עושה את זה		
5	4	3	2	1	מדבר עם אנשים אחרים על דאגותי/ בעיותי על מנת לעזור לעצמי להתמודד איתם	1
5	4	3	2	1	עובד על פיתרון הבעיה בצורה הכי טובה שאני יכול	2
5	4	3	2	1	עובד/ת קשה	3
5	4	3	2	1	מודאג/ת לגבי מה שיקרה איתי	4
5	4	3	2	1	מבלה יותר בחברת חברים	5
5	4	3	2	1	משפר את יחסי עם אחרים	6
5	4	3	2	1	מקווה שיקרה נס	7
5	4	3	2	1	אין לי שום דרך להתמודד עם המצב	8
5	4	3	2	1	מוצא לעצמי דרך להוציא קיטור: למשל, בוכה, צועק, וכו'	9
5	4	3	2	1	מצטרף לאנשים שיש להם את אותן דאגות	10
משתמש הרבה מאד	משתמש לעיתים קרובות	משתמש לפעמים	משתמש לעיתים רחוקות	לא מתאים בכלל או לא עושה את זה		
5	4	3	2	1	במודע מתעלמת/ת מהבעיה על מנת שאוכל להמנע ממנה	11
5	4	3	2	1	רואה את עצמי אשם	12
5	4	3	2	1	שומרת/ת את רגשותי לעצמי	13
5	4	3	2	1	מתפללת/ת לעזרה והדרכה, כך שהכל יהיה בסדר	14

15	מסתכלת על הצדדים החיוביים וחושב על דברים טובים	1	2	3	4	5
16	מבקש עזרה מאיש מקצוע	1	2	3	4	5
17	מפנה זמן לפעילויות של כיף	1	2	3	4	5
18	מתאמנת ועוסקת בספורט	1	2	3	4	5
19	אחר	1	2	3	4	5

לפניך שאלות נוספות המתייחסות לשריפה בכרמל. אנא סמני/ עבור כל שאלה את התשובה המתאימה לך. בשאלות הבאות יש 5 אפשרויות תשובה. הנך מתבקש/ת לציין את הספרה המבטאת את תשובתך כאשר 1 ו- 5 הן התשובות הקיצוניות. אם המילים מתחת לספרה 1 הן המתאימות לך, הקפ/י בעיגול את הספרה 1, אם המילים מתחת לספרה 5 מתאימות לך, הקפ/י בעיגול את הספרה 5. אם את/ה מרגישה/ אחרת, הקפ/י בעיגול את הספרה המתאימה על פי הרגשתך. לכל שאלה סמני/ תשובה אחת בלבד.

13. עד כמה את/ה מרגישה שהמצב היה מסוכן?

	בכלל לא	לא כל כך מסוכן	סכנה רבה מועטה	סכנה רבה	סכנה רבה מאד
א. עבורך	1	2	3	4	5
ב. עבור משפחתך	1	2	3	4	5
ג. עבור חבריך	1	2	3	4	5
ד. עבור הקהילה שלך (האנשים בישוב שלך)	1	2	3	4	5

14. עד כמה את/ה מרגישה כי הגורמים הבאים טיפלו נכון במצב בזמן השריפה?

	בכלל לא				במידה רבה
1. הממשלה	1	2	3	4	5
2. המשטרה	1	2	3	4	5
3. הכבאים	1	2	3	4	5
4. ראש העירייה/המועצה/הרשות מקומית	1	2	3	4	5
5. מחלקת הרווחה/החינוך	1	2	3	4	5
6. מורי בית הספר	1	2	3	4	5
7. מתנדבים	1	2	3	4	5
8. ארגונים אחרים	1	2	3	4	5

14א. עד כמה הגורמים הבאים מטפלים נכון במצב לאחר השריפה?

	בכלל לא				במידה רבה
1. הממשלה	1	2	3	4	5
2. ראש העירייה/המועצה/הרשות מקומית	1	2	3	4	5
3. מחלקת הרווחה/החינוך	1	2	3	4	5
4. מורי בית הספר	1	2	3	4	5
5. מתנדבים	1	2	3	4	5
6. ארגונים אחרים	1	2	3	4	5

15. האם פוניתם או עזבתם את ביתכם בזמן השריפה? 1.כן 2.לא

א. במידה ועניתם כן עם מי עזבתם? (אפשר לסמן יותר מתשובה אחת)
 1. עם כל המשפחה 2. עם כמה מבני משפחתי 3. עם קבוצת בני גילי 4. עזבתי לבדי 5. עם כל הישוב
 ב. כמה זמן לא גרתם בבית? 1. מספר ימים 2. שבוע- שלושה שבועות 3. חודש או יותר

16. האם ביתכם נשרף? 1. כן 2. חלק מהבית 3. לא

אם ענית כן, א. האם עכשיו את/ה מתגורר בביתך? 1. כן 2. לא

אם ענית לא, איפה את/ה מתגורר/ת?

ב. האם הצלחת לקחת דברים שהיו לך מאד חשובים? 1. כן 2. לא

- ג. האם בשריפה נפגעו חפצים שלך שהיו מאד חשובים לך? 1. כן 2. לא
17. האם נשרפו בתים בישוב שלכם, אך ביתך לא נפגע? 1. כן 2. לא
18. האם את/ה מכיר ילדים/אנשים שביתם נשרף (לא בישוב שלך)? 1. כן 2. לא
19. האם בבית הספר מדברים/דיברו איתכם ועושים/עשו פעילויות בנוגע לשריפה? 1. כן 2. לא

שוב, מספר שאלות עליך ועל משפחתך:

20. מה רמת ההשכלה של אביך?

- (1) לא למד בבית ספר (2) בית ספר יסודי (3) בית ספר תיכון
(4) השכלה על-תיכונית לא אקדמית (5) תואר אקדמי באוניברסיטה

21. מה רמת ההשכלה של אמך?

- (1) לא למדה בבית ספר (2) בית ספר יסודי (3) בית ספר תיכון
(4) השכלה על-תיכונית לא אקדמית (5) תואר אקדמי באוניברסיטה

22. היכן נולדה אמך?

22. היכן נולד אביך?

ישראל	(1)	ישראל	(1)
מזרח אירופה	(2)	מזרח אירופה	(2)
מערב אירופה או ארה"ב	(3)	מערב אירופה או ארה"ב	(3)
דרום אמריקה	(4)	דרום אמריקה	(4)
דרום אפריקה	(5)	דרום אפריקה	(5)
צפון אפריקה או מזרח תיכון	(6)	צפון אפריקה או מזרח תיכון	(6)
אתיופיה	(7)	אתיופיה	(7)
אחר (פרט) _____	(8)	אחר (פרט) _____	(8)

23. מה מספר האחים והאחיות שלך (לא כולל אותך)? _____.

24. במה עוסק אביך?

- (1) עובד, באיזה מקצוע? _____ (2) איננו עובד (3) לומד (4) אחר _____

25. במה עוסקת אמך?

- (1) עובדת, באיזה מקצוע? _____ (2) איננה עובדת (3) לומדת (4) אחר _____

5	4	3	2	1
הרבה מאד				בכלל לא

26. עד כמה הדת חשובה לך?

26.1. המשפטים הבאים מתייחסים לאמונתך הדתית. את/ה מתבקש/ת לדרג את מידת הסכמתך עם כל

משפט:

מסכים בהחלט				לא מסכים בכלל	ההיגד
5	4	3	2	1	(1) אני מאמין/ה שאלוהים שומר עלי מפני כל רע

5	4	3	2	1	2) האמונה מסייעת לי לקבל החלטות לגבי ההתמודדות עם מצבים שונים
5	4	3	2	1	3) אני חושב/ת שאלוהים מנסה אותי
5	4	3	2	1	4) אני מאמין/ה שאלוהים מעניש אותנו על חטאינו
5	4	3	2	1	5) אני שולט/ת במה שאני יכולה, היתר בידי אלוהים
5	4	3	2	1	6) אני מקבל/ת שהדברים בידי אלוהים
5	4	3	2	1	7) האמונה מראה לי דרכים מגוונות לטפל בבעיות

27. האם יש לך הערות לצוות המחקר לגבי השאלון והמחקר?

ושוב תודה מצוות המחקר,

ד"ר ארנה בראון-לבינסון
פרופ' שפרה שגיא
התוכנית לניהול וישוב סכסוכים
אוניברסיטת בן-גוריון בנגב

Table of contents

1. Abstract	I- II
2 Introduction	
2.1 Coping theories in stress situation	1
2.2 Types of exposure.....	2
Socio-demographic difference (gender, age, religious)	
2.2 Coping strategies.....	4
Socio-demographic difference (gender, age, religious)	
2.3 Emotional reactions after stress situation.....	6
Socio-demographic difference (gender, age, religious)	
2.4 Types of education in Israel.....	9
2.5 Research questions and hypotheses.....	10
2.6 Research model	12
3 Measurement	
3.1 Procedure.....	14
3.2 Research instrument.....	15
4 Findings	
4.1 Data analysis.....	17
4.2 Differences between secular and religious adolescents in the research variables.....	17
4.3 Differences between girls and boys adolescents in the research variables.....	19

4.4	Differences between gender and secular and religious adolescents in emotional reaction.....	20
4.5	Relationships between age and research variables...	21
5	Discussion	
5.1	Differences between secular and religious adolescents.....	28
5.1.1	Objective and subjective exposure	28
5.1.2	Coping strategies	29
5.1.3	Emotional distress.....	30
5.2	Gender differences.....	31
5.2.1	Exposure.....	31
5.2.2	Coping strategies.....	32
5.2.3	Emotional reactions.....	33
5.3	Relationships between variables.....	33
5.3.1	Exposure, gender, age, and emotional reactions to stress.....	34
5.3.2	Coping and emotional reactions to stress.....	34
5.3.3	School as moderating variable	35
6	Research limitations and future directions	
6.1	Research limitations.....	39
6.2	Future directions.....	39
7	References	41

8 Appendixes

Appendixes no. 1 Research questionnaire....

51

9 English Abstract

I- III

Abstract

The aim of this study was to examine the use of coping strategies and the stress reactions among religious and secular adolescents one year after the bush fire on Mount Carmel.

The foundation for this study is the coping theory of Lazarus & Folkman (1984). This theory is also called the cognitive theory of coping with psychological stress. It is an interactionist model based on the relationships between a person and his/her environment. Stress is not an objective situation, but the individual's interpretation of an objective situation. According to the model, the interpretation depends on the background, gender, and age of the individual. Furthermore, each individual's stress experience is shaped by his/her personality, life experience, and the cultural messages that s/he carries. Stress develops when a person feels an imbalance between environmental demands and available resources (Folkman & Lazarus, 1985; Lazarus & Folkman, 1984 ; Lazarus & Folkman 1986).

Data was collected in December 2011, one year after the huge bush fire, from two high schools in the area of the bush fire in the Carmel district. One high school is a secular school, and the second is a religious school. Four hundred and forty questionnaires were distributed to adolescents; students aged 14-18 (9-12 graders). Adolescents filled out a comprehensive standardized self-report battery comprised of questions about demographic characteristics (gender, age, parents' education, objective and subjective exposure to the fire), the Adolescent Coping Strategy Scale (Frydenberg & Lewis, 1993), and the Religious Coping Scale (Pargament et al., 1998). In addition, state anxiety, state anger, and psychological distress (SPD) were evaluated as measures of emotional distress (Spielberger et al., 1970; Ben Sira, 1979).

One of our research hypotheses was that there are differences between secular and religious adolescents on their reports in all variables: objective and subjective exposure to fire, choice of coping strategies, ("problem-solving", "coping with reference to others",

“nonproductive coping,” and “religious coping” strategies) and stress reactions (psychological distress (SPD), state anxiety, and state anger). In addition, we hypothesized that differences would be found between adolescent girls and boys in the different variables.

We also hypothesized that the more adolescents use “problem-solving” and “religious coping” strategies, they will report lower levels on emotional reactions (Masten & Osofsky, 2008). In contrast, using “reference to other” and “nonproductive” strategies will be related to higher reported emotional reactions (Braun-Lewensohn et al., 2009).

We further hypothesized that the variable “school” (a secular school or religious school) would be a mediating variable, while coping strategies and subjective exposure would be moderating variables.

Findings indicated that the religious school adolescents' reported significantly more usage of the exposure variables; coping strategies and psychological distress. However, no differences were revealed between the sectors on the situational reactions of anxiety and anger. Likewise, in the gender comparison, girls' reports were significantly higher in the exposure variables, in the emotional reaction variables (psychological distress (SPD), state anxiety,) in the coping strategy “reference to other” and “religious coping”. Boys on the other hand, reported significantly more use of “problem-solving” strategies.

Regarding mediation and moderation in the model, significant partial mediation was found between objective exposure and emotional reactions. The variable “school” was found as a moderating variable.

Concerning the relationship among the variables, the research finding indicated that there are two similar variables that explained emotional distress in both secular school and religious school adolescents. The variables were “problem-solving” and “nonproductive coping”.

However, bond strength and the percentage of variance explained are different. Among secular adolescents, “nonproductive coping” had the most significant contribution (positive correlation) to emotional reactions to stress. On the other hand, among Religious adolescents, “problem-solving” had the most significant contribution (negative correlation) to emotional reactions and served as a protective factor.

Unlike either of these two variables (“problem-solving” and “nonproductive coping”), each of the sectors had a different third variable that contributed to the explanation of emotional reactions. Among religious adolescents the variable “reference to others” contributed and among secular adolescents the variable “religious coping” contributed.

The findings will be discussed within the context of the interactional theory of coping with psychological stress (Lazarus & Folkman, 1984) while emphasizing the uniqueness of each group: their educational background and the different cultural atmosphere of students from the secular and religious schools. In addition, the findings will be discussed with regard to how adolescents from each sector experience the interaction with the bush fire event on the Carmel one year ago, and which coping strategies they choose to use to cope with stressful emotions. Likewise we will discuss the question of why the use of the identical coping strategies by the different groups did not reach the same result.

BEN – GURION UNIVERSITY OF THE NEGEV

THE FACULTY OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

DEPARTMENT OF MULTIDISCIPLINARY STUDIES THE
CONFLICT MANAGEMENT AND CONFLICT RESOLUTION

**COPING STRATEGIES AND EMOTIONAL REACTIONS AMONG
RELIGION AND NON-RELIGION ADOLESCENTS ONE YEAR AFTER
THE CARMEL BUSHFIRE**

THESIS SUBMITTED IN PARTIAL FULFILLMENT OF THE
REQUIREMENTS FOR THE MASTER OF ART DEGREE

IDIT GLIKO

UNDER THE SUPERVISION OF DR. ORNA BRAUN-LEWENSOHN

Signature of student: _____ Date: _____

Signature of supervisor: _____ Date: _____

Signature of chairperson of the committee for

Graduate studies: _____ Date: _____

January 2013

BEN – GURION UNIVERSITY OF THE NEGEV

THE FACULTY OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT OF MULTIDISCIPLINARY STUDIES THE
CONFLICT MANAGEMENT AND CONFLICT RESOLUTION

**COPING STRATEGIES AND EMOTIONAL REACTIONS AMONG
RELIGION AND NON-RELIGION ADOLESCENTS ONE YEAR AFTER
THE CARMEL BUSHFIRE**

THESIS SUBMITTED IN PARTIAL FULFILLMENT OF THE
REQUIREMENTS FOR THE MASTER OF ART DEGREE

IDIT GLIKO

UNDER THE SUPERVISION OF DR. ORNA BRAUN-LEWENSOHN

January 2013